

ПЕТРО КОВАЛЬ

Народний костюм і сценічне оформлення

Івано-Франківськ – 2016 р.

УДК 391:792.05

ББК 85.330.77

К 56

Коваль П.М. Навчально-наочний посібник з дисципліни “Народний костюм і сценічне оформлення” для студентів денної форми навчання для самостійної підготовки за спеціальністю 6.010102 “Початкова освіта”. 2016р. – 102 с.

Рецензенти:

Вовк М.В. Кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мистецьких дисциплін початкової освіти, Педагогічний інститут ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Станкевич М.Є. Доктор мистецтвознавства, професор, член кореспондент НАМ України, завідувач кафедри дизайну і теорії мистецтва, Інститут культури ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

У навчально-наочному посібнику представлено тематичний план та його зміст який дає змогу студентам самостійно удосконалювати та оволодівати новими знаннями з дисципліни “Народний костюм і сценічне оформлення”. Представлено ряд інших завдань для самостійної перевірки знань та залучення студентів до науково-пошукової та індивідуально-творчої роботи.

Рекомендації можуть бути використані викладачами хореографічних дисциплін, студентами як очної так і заочної форм навчання та керівниками хореографічних колективів.

Рекомендовано до друку Вченою радою Педагогічного інституту ДВНЗ
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
(протокол № 4 від 08.12. 2015 року)

УДК 391:792.05

ББК 85.330.77

Зміст

Вступ	4
Мета та завдання навчальної дисципліни	5
Зміст дисципліни	
Тема 1. Одяг і костюм. Вплив костюму на особливості народної хореографії.....	6
Тема 2. Історичний розвиток костюмів.....	10
Тема 3. Західноєвропейський костюм XVII-XX ст.....	13
Тема 4. Художні особливості українського костюму.....	16
Тема 5. Компоненти українського народного одягу.....	19
Тема 6. Народний одяг Середньої Наддніпрянщини та Поділля.....	22
Тема 7. Народний одяг Полісся та Волині.....	26
Тема 8. Народний одяг Слобожанщини, Полтавщини та Півдня.....	30
Тема 9. Народний одяг Карпат.....	35
Тема 10. Народний одяг Івано-Франківщини.....	41
Контрольні завдання.....	45
Методи навчання	46
Рекомендована література	49
Додаток А	52
Додаток Б	88
Додаток В	95

ВСТУП

Характер танцю, образ, пластика, танцювальна індивідуальність багато в чому залежать від костюма, який може або підсилити мову танцю, або навпаки - завадити розкриттю задуманого художнього образу.

Танець будь-якого напрямку хореографії- це тілесно-рухова розмова із всесвітом. Танцювальний костюм - це візуальна розмова із всесвітом із передачею нюансів, прихованих значень танцю, його наголосів, інтонації тощо.

Костюм - це своєрідна модель макрокосмосу - мікркосмос. Втілення та візуалізація художнього образу - це вираження себе, в нашому випадку - це вираження танцівника, його почуттів, емоцій та переживань через танцювальний костюм.

Художній образ - поняття досить складне і багатогранне. Воно дозволяє сконцентруватися на таких філософсько-естетичних і водночас мистецьких поняттях як “золотий переріз”, “гармонія”, “образ”, “прекрасне”, “Божественне” тощо, адже танцювальний костюм як витвір мистецтва може виступати певним провідником у світ абсолютного знання, у світ Вищого знання. Костюм дозволяє танцівникам пізнати себе, свої підсвідомі таємниці, бажання, спрямування, почуття, переживання, оточуючу дійсність. Він може виступати “містком” для передачі певних знань, значень, послань та символів глядачеві за допомогою так званих трьох рівнів комунікації: фізичного, ментального та духовного.

Отже, вимогою для створення сценічного костюму є підкреслення образу, стилю і музики, даного хореографічного витвору.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: Ознайомлення студентів з етапами історичного розвитку костюмів, художніми особливостями українського народного одягу та розвиток у них знань, умінь і навичок сценічного оформлення хореографічних постановок.

Завдання: Формування умінь сценічного оформлення майбутніх хореографічних постановок. Виховання професійної культури на основі об'ємних знань з історії костюму та сценічного оформлення.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- завдання одягу та костюму, вплив костюму на особливості народної хореографії;
- історичний розвиток костюмів, фактори впливу на характер формування костюму;
- характерні особливості костюмів Стародавньої Греції, Риму та Західноєвропейських костюмів XI-XX ст.;
- специфіку та художні особливості українського одягу;
- характерні риси та особливості народного одягу різних регіонів України і зокрема Карпат та Івано-Франківщини.

вміти:

- застосовувати отримані знання з історії костюму у своїй подальшій практичній роботі;
- орієнтуватись в характерних особливостях костюмів різних епох та народного одягу різних регіонів України;
- правильно підбирати відповідний костюм до певної хореографічної постановки.

Зміст дисципліни

Тема 1. Одяг і костюм. Вплив костюму на особливості народної хореографії.

Український народний одяг, самобутнє явище, що розвивалося і вдосконалювалося протягом століть, вбираючи в себе досягнення інших культур, водночас не втрачаючи оригінальних ознак.

Археологічні, іконографічні матеріалами, ікони, книжкові мініатюри в костюмах українців, свідчать про генетичний зв'язок із ранніми періодами слов'янської історії. Етнографічному вивченню культури українців, в тому числі і народного одягу, як важливої складової народної хореографії, сприяла перша історико-етнографічна програма опису краю, розроблена у 1779 р. Ф.Туманським. Програмою Ф. Туманського користувався О. Шафонський, який виконав замальовки костюма і побуту різних суспільних верств українців. Численні джерела присвячені вивченню народного одягу кінця XVII— початку XIX ст. Зокрема праці О. Рігельмана, Я. Марковича, І. Георги, в яких дається фрагментарна характеристика чоловічого, жіночого та дівочого одягу «благородних» і «простих» українців що використовувався як в побуті так і в хореографії.

Формування українського народного одягу — цього яскравого й самобутнього культурного явища — відбувалося протягом багатьох століть. Ще за часів Київської Русі значного розвитку набули ткацтво та різноманітні ремесла, які мають безпосереднє відношення до створення одягу. Відтоді кожна епоха накладала відбиток на традиційне вбрання, і можна з упевненістю твердити, що особливості костюма являють собою одне з важливих джерел вивчення етнічної історії населення України, його соціальної структури, естетичних поглядів та уявлень.

Основні елементи українського народного одягу мають давньо-слов'янське походження і беруть свої витoki з культури Київської Русі. Це

домоткані тунікоподібні сорочки, поясний одяг у вигляді прямокутної орнаментованої смуги тканини, вузькі полотняні чоловічі порти, рушникopodobне жіноче головне вбрання, плетені й ткані пояси.

Особливістю народної хореографії є естетична функція костюма. Естетична функція важлива насамперед у створенні сценічного костюма, оскільки уможлиблює передачу смаків та уподобань головних героїв художнього образу хореографічного твору [8, с. 159-161].

Національна прикмета вказує на тривалий історичний процес формування вбрання і на те, що є спільним у традиційних строях українського народу. Під побутованням народного строю розуміємо весь комплекс його багатограних функцій і способів носіння, сформованих життям упродовж тисячоліть у середовищі і побуті всіх верств суспільства. Так, національна функція найважливіша у створенні сценічного костюма, оскільки передає дух народу, його специфіку та своєрідність. І, що важливо,

слід чітко та влучно передати це надбання, не змішуючи та не перекручуючи його з іншими національними культурними традиціями [8, с. 159-161].

Створюючи народно-сценічний танцювальний костюм, зважаючи на компоненти вбрання, його тканинне вирішення та функціональність, слід забезпечити передачу художнього образу, створити відповідні умови для легкого виконання хореографічних па, надати можливість активним діям рук, корпусу, голови.

Умовно сценічний костюм поділяється на дитячий та дорослий. Дорослий костюм максимально наближений до традиційного народного костюма, а дитячий дещо спрощений. Адже дівчинка краще виглядає у короткій (до коліна) спідниці, розширеній донизу (за кроєм напівкльошу) та фартушку, а хлопчику можна замінити штани шортами. Сорочки у дітей вишиті на грудях та манжетах орнаментами побутуючого костюма (допустима імітація вишивки). Головні убори дівчаток — віночки, стрічки; а хлопчиків — брилі. Взуттям можуть слугувати танцювальні тапочки та білі шкарпетки. Дитячі сценічні костюми теж вимагають яскравості, святковості. Для цього можна розшити костюм орнаментальною стрічкою, прикрасити бісером та блискітками, повторюючи орнаменти традиційного народного костюма.

Народне хореографічне мистецтво нині активно пропагується і розвивається, не поступається у популярності іншим видам хореографії. Так, рухи, які століттями виконувалися стримано та низько, на сьогодні набули активності та розмаху. Український народно-сценічний танець досяг розквіту та віртуозності такого рівня, що національний костюм необхідно було полегшити та дещо вкоротити і поширити подоли спідниці жіночого костюма для зручності виконання хореографічних па.

Отже, головне завдання сценічного костюма — допомогти розкрити хореографічний образ, сформувати повніше сприйняття змісту танцю, передати епоху, пору року, середовище, уподобання героїв художнього образу.

Таким чином, елементи сценічного костюма варто залишати такими ж, як у побуті, а тканину можна замінити аналогічною, адже сьогодні переважна більшість тканин, що були основою давнього побутового костюма, зникли з виробництва (домоткані тканини вийшли з ужитку). Сучасні фабричні тканини дещо змінюють вигляд та форму костюма, проте додають легкості та виразності для сценічного втілення.

Перелік питань для поточного контролю

1. Одяг, його типи та види.
2. Поняття костюму, типи костюмів та їх складові.
3. Прикраси, завдання прикрас.
4. Вплив костюму на особливості народної хореографії.

Література.

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
2. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні та закордонні художні промисли України. Київ, 1979.
3. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
4. Кирсанова Р. М. Сценический костюм и театральная публика в России XIXвека. - Калининград-М. : Янтар. склад -.Артист. Режиссер. Театр, 2001. -383 с, илл.
5. Луговая Е. К Философия танца. - СПб : Изд-во С-Петербур. ун-та, 2008. – 131 с.
6. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Т. О.Ніколаєва. - К.: Либідь, 1996. - 176 с.
7. Стельмащук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.
8. Стельмащук Г. Г. Давнє вбрання на Волині / Г. Г.Стельмащук. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. - 280с.

Тема 2. Історичний розвиток костюмів.

Спосіб життя, умови праці, залежно від природних особливостей території, яку населяє той чи інший народ, рівень розвитку техніки, культури, суспільний лад, політичні умови, історичні долі створюють своєрідні форми побуту народу, що виявляється наочно у народному костюмі. Дуже важливу роль у формуванні народного костюма відіграє ідеологічний чинник і, насамперед, релігія, а також суспільна мораль та етичні норми поведінки. Естетичні смаки та ідеали, канони краси, зокрема краси людського типу, що формуються у сфері мистецтва, безпосередньо впливають на характер художнього оформлення одягу. Не лише декор костюма у найширшому понятті, а й крій одягу, зовнішні форми костюма і його силует найтісніше пов'язані з панівними естетичними смаками і переважно ними зумовлені [2; 128].

Відносність уявлення про красу, мінливість естетичних критеріїв та художнього смаку, що визначаються особливостями суспільного розвитку й класовою приналежністю, народжують різючі контрасти у зовнішніх формах і декоративно - художньому оздобленні костюма в різні історичні епохи, в різних соціальних середовищах [2; 128].

Культура костюма на всіх історичних етапах розвивалася в тісному контакті із цивілізаційними процесами. Традиційне вбрання розкриває глибинне коріння історії, пов'язане з ранньослов'янським періодом, а також найвищими досягненнями культури Київської Русі. Географічне розташування творило передумови формування на території України ранніх центрів культури, які були у постійно-му спілкуванні з цивілізаціями Давнього Світу, Візантією, з народами Сходу, а з часом — Західної Європи. Перші водні та сухопутні торговельні шляхи, що пролягали по території України, забезпечували контакт, а також обмін товарами з північними, південними, західними та східними європейськими країнами і з народами Сходу. Це мало велике значення для становлення і розвитку Київської Русі.

Виникнення Запорізької Січі, специфічні політичні умови, в яких опинилася Україна у XVI—XVIII ст., взаємні контакти з сусідніми народами — все це зумовило своєрідність формування української національної культури і зокрема культури вбрання. Стильові особливості західноєвропейського ренесансу та з часом бароко проникають в художній світ України, отримуючи місцеву інтерпретацію і в одязі. Завдяки своїм самобутнім рисам традиційний костюм українців був певною позначкою належності людини до тієї чи іншої верстви суспільства, мав досить широку й складну семантику, символізуючи, крім етнічних, регіональних чи соціальних ознак, вік і стать людини, її сімейний стан.

В основі най загальнішого класифікаційного розподілу одягу лежить його розрізнення від статі людини — на чоловічий та жіночий одяг. Кожна із цих груп у свою чергу поділяється залежно від віку людини. Наприклад, жіночий одяг розподіляється на дівочий, вбрання для молодих (молодиць) та літніх жінок. Чоловічий — так само. Умови помірно-континентального клімату з його досить різкими перепадами температури, в зоні якого розташована Україна, створили умови для розвитку великої кількості видів одягу та різноманітності його форм.

На початку XX ст. у роки масштабної індустріалізації суспільства з розвитком людства одяг постійно змінюється та збагачуються його форми. Зміні одягу сприяють розвиток економіки та духовного життя людини, релігійні вірування, статеві та вікові відмінності. З розвитком культури та розподілом суспільства на класи, одяг, крім утилітарної функції, набуває соціального, психологічного та естетичного значення. З'являється більш широке поняття – костюм. Відбувалося послаблення ролі етнічних першоджерел у культурному існуванні української нації, внаслідок цього відбулося значне гальмування народної творчості та знизилася її роль у житті суспільства.

Перелік питань для поточного контролю

1. Костюм і суспільство.
2. Фактори впливу на формування костюму.
3. Етапи розвитку європейського костюму.
4. Основні впливи на формування народного костюма у різні історичні періоди.
5. Характерні особливості розвитку народного костюма на початку ХХ століття.

Література.

1. Жолтовський П. М. Західноєвропейська культура XVII—XVIII ст. Київ, 1978.
2. Зборовський Е. По законам красоти. - М.: Советская Россия, 1969. - С. 128;
2. Кирсанова Р. М. Сценический костюм и театральная публика в России XIX века. - Калининград-М. : Янтар. склад -.Артист. Режиссер. Театр, 2001. -383 с, илл.;
3. Луговая Е. К Философия танца. - СПб : Изд-во С-Петербур. ун-та, 2008. – 131 с;
4. Матейко К. І. Головні убори західноєвропейських селян до початку ХХ ст. // Там же. 1973. № 3.
5. Нариси історії Європейського декоративно-прикладного мистецтва. Львів, 1969.
6. Ніколаєва Т. Український костюм: надія на ренесанс. - К.: Дніпро, 2005. - С. 86

Тема 3. Західноєвропейський костюм XVII-XX ст.

Батьківщиною виникнення західноєвропейського костюму можна назвати Францію. Адже Франція являлась і досі являється матір'ю зародження та впровадження моди. Розвиток західноєвропейського костюма цього періоду відбувався у своєрідних соціально-культурних і політичних умовах.

У першій половині XVII ст. у французькому костюмі підкреслювали природність пропорцій, ліквідуючи підбивки та вертюгадени, замінивши жорсткий корсет еластичним. Завищена талія (була модною до 1645 року) та широке декольте надавали жіночому костюму «воєнізованого» вигляду, тотожного мушкетерському силуету. Спідниця стає рівною, зборки переміщуються на боки та назад. Зникнення нашивних смуг та розрізів компенсується ліпним оздобленням з шнурів, розеток, бантів; замість суцільно мереживних комірців поширювались відлогі полотняні коміри з нешироким мереживом по краях; манжети носили і мереживні, і полотняні з мереживним оздобленням.

1. Жіночий Розстібна приталена кофта з баскою, вузьким рукавом, вели-народний ким відкладним коміром та манжетами з полотна; довга костюм. спідниця на накрохмалених нижніх спідницях; фартушок; Перша пол. черевики; хустка.

XVII ст.

2—3. Жіночі Завищена талія; декольте з викотом плечей ззаду; рукава костюми. буфовані за рахунок перехвату стрічками, оздоблені розет-Перша пол. ками з позументу; широкі коміри та манжети прикрашені XVII ст. мереживом; короткі зачіски з прямим проділом та бічними буфами.

Силует костюма XVIII століть формувався під впливом класицизму: наслідуванням природи, але природа повинна бути в мистецтві прикрашеною та облагородженою, таким чином напрям моди був виключно вузького облягаючого одягу і у чоловіків, і у жінок. Кольорова гама була переважно яскравою, з контрастним поєднанням двох, трьох або чотирьох кольорів.

Найширше використовувався жовтий колір (як геральдичний).

Чоловічий костюм - англійський суконний фрак (темних строгих тонів), який витісняє французький шовковий каптан. Як верхній одяг

використовували редингот, який мав прямі поли і шалевий комір, колоти не змінили форму, у сорочках жабо і манжети стали вузчі.

Жіночий костюм - сукні дуже розширені в боках з вузьким ліфом, глибоким вирізом каре, густо обшитим оборкою. Іноді спідниця нижньої сукні вкорочувалася, а спідниця верхньої підбиралася навколо талії. Взуття - туфлі на високому підборі, виготовлені з різних матеріалів (атласу, парчі і оксамиту).

У XVIII ст. загальноєвропейським явищем стає мода на вишивання бісером предметів інтер'єру (картини з пейзажами маєтків і навіть сюжетні панно на цілу стіну). З серед. XVIII ст. мистецтво бісерно-склярусного вишивання поширюється й у середовищі української шляхти.

Принципом західноєвропейського костюму була строгість і лаконічність, національний характер та воєнне направлення.

Перелік питань для поточного контролю

1. Характерні особливості костюмів Західної Європи XVII -XVIII ст.
2. Характерні особливості костюмів Західної Європи XIX -XX ст.
3. Чоловічий і жіночий костюм Франції XVII ст.
4. Чоловічий і жіночий костюм Англії XVIII ст.
5. Костюм епохи Великої французької буржуазної революції.
6. Англійський жіночий костюм XX ст.

Література

1. Жолтовський П. М. Західноєвропейська культура XVII—XVIII ст. Київ, 1978.
2. Матейко К. І. Головні убори західноєвропейських селян до початку XX ст. // Там же. 1973. № 3.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
4. Матейко К. І., Сидорович С. Й. Використання в сучасному одязі елементів традиційного вбрання // Нар. творчість та етнографія. 1963.

5. Нариси історії Європейського декоративно-прикладного мистецтва. Львів, 1969.
6. Будзан А. Художні вироби з бісеру // Нар. творчість та етнографія. 1976.
7. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні та закордонні художні промисли України. Київ, 1979.
8. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
9. Стельмащук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.

Тема 4. Художні особливості українського костюму.

Традиційність українського костюма, характерні йому геометричні та рослинні мотиви орнаменту.

Розвиток орнаментального малюнка від елементарних форм до більш складних в історичному і територіальному аспектах простежується з півночі на південь. На півночі побутував найдавніший монохромний геометричний орнамент. На Південно-Західному Поділлі та в Карпатах (у гуцулів) геометричні мотиви ускладнювалися завдяки як графічній побудові, так і поліхромії. Рослинні мотиви, поширені на Середній Наддніпрянщині, а також на Лемківщині, вирізнялися композиційною побудовою, технікою виконання, колоритом.

Орнаментальні мотиви тканин і вишивки, які склалися протягом століть, були віддзеркаленням оточуючого світу. Про це свідчать народні назви геометричного і рослинного орнаменту: сонечка, оленячі ріжки, жаб'ячі очі, жучки, зозулі, грабельки, гребінки, дубові листочки, огірочки, жолудь, хмелик, ведмежа лапа, човник, зірка, рожа, кружки, віконця, церковця та ін. Найпростіший орнаментальний мотив — лінійно-геометричний, обумовлений технікою ткацтва. Він був поширений в усій Україні, але найбільше побутував на Волині та Поліссі.

Український костюм має свої характерні тільки йому художні особливості. Поняття «художні особливості традиційного костюма» включає в себе такі складові:

1. Естетичні властивості матеріалів одягу: колір та його художньо-емоційне сприйняття; барвники; народні прийоми фарбування; поєднання різнохарактерних та різнофактурних матеріалів як художній засіб; народні способи орнаменталізації тканин: декоративне ткання, вибійка, вишивка.
2. Прийоми формоутворення основних компонентів убрання; крій, пропорції.
3. Способи нанесення декору безпосередньо на одяг (нашивні прикраси).
4. Орнаментальні мотиви та колорит оздоблення.
5. Розміщення декору.
6. Народні композиційні прийоми створення комплексів, одягу; способи поєднання та носіння компонентів убрання.

Аналіз перелічених складових в їхньому тісному взаємозв'язку дає змогу простежити динаміку розвитку народних художніх прийомів, хід творчих пошуків народних майстрів, викликані змінами у традиційній культурі, пов'язаними з конкретними історичними подіями, соціально-економічними перетвореннями в суспільстві, які не могли не позначитися на зміні естетичних уявлень.

Жіноче вбрання. Східне Поділля

Жіноче вбрання. Полтавщина

Перелік питань для поточного контролю

1. Чому для традиційного українського костюма характерними були геометричні та рослинні мотиви орнаменту?
2. Що було відображено в художньому оформленні національного костюму?
3. За допомогою чого відтворювалося художнє оформлення національного костюму?

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
2. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні та закордонні художні промисли України. Київ, 1979.
3. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
4. Стельмащук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.
5. Стасько Б. Український народний одяг (західні етнографічні регіони): навчально-методичний посібник / Б.Стасько, Н.Марусик. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦТТ, 2009. – 120 с.

6. Стасько Б. Танці з Прикарпаття / Б.Стасько. – Івано-Франківськ:
Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008.

Тема 5. Компоненти українського народного одягу.

"Тільки малоросіянки та парижанки вміють вдягатися зі смаком ! Ви не повірите, як чарівно вбираються дівчата, парубки теж ладно: ... це дійсно народний, зручний і граціозний костюм, дарма що здоровенні чоботи. А які дукати, моніста !!! Головні пов'язки, квіти !! А які лица !!! А яка мова !!! Просто краса, краса і краса !!!".

Ілля Рєпін

Українське народне вбрання носили українці в стародавні часи іще до нашої ери. Тепер є цілі музеї українського вбрання.

У всіх українців була вишита сорочка, шаровари (спідниця). Дівчатка плели собі вінки: кожна квітка і кожна стрічка щось означала. Вінки плетуть і зараз, але квіти у вінках уже не мають ніякого значення.

Портрет Софії Драгомирової 1889

Певні основні елементи українського народного вбрання були сформовані ще в княжі часи та пізніше майже не змінювалися. Одяг українців залежав від місця проживання та матеріального становища населення. За місцевістю можна вирізнити і особливості одягу певних регіонів України, таких як: Волинь, Поділля, Полісся, Покуття, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Слобожанщина, Полтавщина та власне Подніпрянська Україна. Одяг поділявся на святковий і буденний, зимовий і літній. Сукно для одягу було дорогим, полотно робили в домашніх умовах.

Сировиною для матеріалів традиційного одягу українців, як і всіх східнослов'янських народів, майже до ХХ ст. були рослинне волокно, вовна, шкури тварин (з хутром і без нього), у незначній кількості — стеблини та кора рослин, дерево, метали. Вирішальну роль у виборі сировини, особливо в докапіталістичний період, відігравали природне середовище та пов'язаний з ним характер виробничої діяльності.

В районах, де вирощувались луб'яні культури (коноплі, льон), для ткацтва використовували рослинне волокно. Льон культивували переважно на Українському Поліссі та в західних областях, коноплі — на Полтавщині та Чернігівщині. Ці культури збирали майже на кожному селянському городі.

Сировиною тваринного походження була вовна, в основному овеча. Із рослинного волокна та з вовни одержували прядиво, з якого або відразу ж ткали (рідше в'язали чи плели) окремі елементи одягу, або ж спочатку виготовляли тканину, з якої потім шили одяг. Спеціально оброблене овече хутро використовували для зимового одягу та чоловічих шапок, а шкуру свійських тварин — для взуття. Дерево, лико, повсть уживалися значно менше. З лика плели взуття. Зі стеблин рослин та повсті робили чоловічі головні убори. В окремих районах Закарпаття з дерева майстрували взуття. У Прикарпатті та Карпатах метали використовували для різноманітних прикрас.

Особливо поширеною технікою виготовлення матеріалів для одягу було домашнє ткацтво. Саморобні тканини — основний матеріал селянського вбрання на значній території України XIX — початку XX ст., яскравий показник рівня матеріальної культури населення. Розвиток ткацтва зумовлювався багатьма соціально-економічними чинниками, побутовими, господарськими потребами, а також наявністю необхідної сировини.

Перелік питань для поточного контролю

1. Що було сировиною для матеріалів традиційного одягу українців?
2. Як використовувалася сировина тваринного походження для одягу українців?
3. Як використовувалося дерево для одягу?
4. Яку роль відігравало ткацтво у пошитті українського костюма?

Література

1. Матейко К. І. Головні убори українських селян до початку XX ст. // Там же. 1973. № 3.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
3. Матейко К. І., Сидорович С. Й. Використання в сучасному одязі елементів традиційного вбрання // Нар. творчість та етнографія. 1963.
4. Нариси історії українського декоративно-прикладного мистецтва. Львів, 1969.
5. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация // Матеріали до етнології та антропології. Львів, 1929. Т. 21—22, ч. 1.
6. Бойко В. М. Українські народні традиції в сучасному одязі. Київ, 1970.
7. Будзан А. Художні вироби з бісеру // Нар. творчість та етнографія. 1976.
8. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні художні промисли України. Київ, 1979.
9. Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. Київ, 1978.

10. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
11. Стельмащук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.

Тема 6. Національний костюм.

Народний одяг Середньої Наддніпрянщини та Поділля.

Багатство української культури та українського костюма його особливості описані в багатьох наукових працях як українських так і зарубіжних дослідників.

1598 року венеціанець Чезаре Вечелло, одним із перших європейців, у своєму каталозі «Давньої і сучасної одяжі з усього світу» дав опис чоловічого костюму русинів (українців):

«Русь має кордони з московитами, лівонцями та литовцями. Провінції ці між собою часто воюють... Русини носять високі шапки, з прикрасою зверху, Їхня довга одежа має застібки на грудях аж до пояса, піврукави і дуже високий комір. У бою вони здебільшого користуються луком та шаблею».

Національний костюм

У XIX ст. одяг українців описав Антоній Якса-Марцинківський. За його словами, найкраще одягалися по ліву сторону Ірпеня. Традиційний чоловічий костюм українців має схожість з іншими східнослов'янськими - російським та білоруським. Основу чоловічого одягу становлять сорочка, шита з конопляного або лляного полотна і вовняні або суконні штани. Сорочка, що надягається на тіло, часто служить і верхнім одягом. Відмінною особливістю української чоловічої сорочки є розріз спереду (пазушка), прикрашений вишивкою. За конструкцією ворота сорочки розрізняються - зі стоячим, відкладним коміром або без коміра. Варіант сорочки в цьому випадку збирають у збірку, її обшивають тасьмою або вузькою смужкою матерії, таким чином виходить низький стоячий комір, який українці пришивають до коміру сорочки не згори, а знизу. Відомий українцям і широкий відкладний комір.

Основу українського жіночого костюма становить сорочка - кошуля. Вона довше чоловічої і складається з двох частин - нижня частина (підтічка) шиється з більш грубої матерії. Рубахи українських горян-бойків та лемків кроїлися з двох частин і надягалися окремо. Зустрічаються в українців і цільні сорочки (додільні) - саме вони вважаються у жінок ошатними та святковими. Відмінна риса української жіночої сорочки – звичай прикраси поділу, кайми (подподольніци) сорочки вишивкою, тому що його було видно з під верхнього одягу.

Так само прикрашалися й рукави сорочки, особливо в місцях з'єднання рукава з плечем, де полик (уставка) являв собою частіше вишитий шматок матерії чотирикутної форми. Широкі рукави сорочки закінчувалися манжетом (чохла) у зап'ястя.

За давніх-давен заведеним звичаєм, східнослов'янські дівчата до п'ятнадцяти років і навіть до самого весілля носили тільки підперезану сорочку; надягання поясного одягу (поневи) пов'язувалося з заміжжям і переходом в розряд жінок. Понева - загальнослов'янський елемент традиційного одягу, що прикриває тіло жінки ззаду і закріплюються на талії. У українців існувало три різновиди цього типу одягу: повсякденні без малюнка запаска, дерга та святкових наряд у велику клітку - плахта. Дерга складалася з трьох зшитих довгими сторонами полотнищ, що утворюють собою смугу тканини в 3 м шириною і 60-70 см завдовжки, що охоплює корпус жінки ззаду і підв'язаних поясом. Оскільки дерга - повсякденний одяг, її шили з чорної або незабарвленої тканини, нічим не прикрашаючи. Українська запаска відрізнялася від дерги тим, що до її верхніх кутів часто пришивалися тасьми, які зав'язувалися на талії. Зазвичай носили дві запаски, часто - різного кольору: один (позадниця, задниця) прикривала тулуб позаду, інша (попередниця) - вже перша, надівалася спереду - її частіше заміняли

передником. Запаску виготовляли з якісної і тонкої вовняної та однотонної тканини синього, зеленого, червоного кольору. Плахта як святковий одяг виготовлялася з тканини картатого орнаменту; її вручну вишивали вовняними або шовковими нитками. У ранній період відомі плахти, шиті з шовкової матерії або із золотої і срібної парчі.

Перелік питань для поточного контролю

1. Особливості культури і побуту Поділля. Взаємовплив української та польської культур.
2. Різноманітність комплексів народного одягу Середньої Наддніпрянщини.
3. Комплекс чоловічого одягу Київщини та Черкащини.
4. Комплекс жіночого одягу Київщини та Черкащини.
5. Чоловічий одяг Північно-Західного Поділля та Східних районів Поділля.
6. Жіночий одяг Північно-Західного Поділля та східних районів Поділля.

Література

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация // Матеріали до етнології та антропології. Львів, 1929. Т. 21—22, ч. 1.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
3. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні художні промисли України. Київ, 1979.
4. Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. Київ, 1978.
5. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
6. Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.
7. Стасько Б. Український народний одяг (західні етнографічні регіони):

навчально-методичний посібник / Б.Стасько, Н.Марусик. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦТ, 2009. – 120 с.

8. Стасько Б. Танці з Прикарпаття / Б.Стасько. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦТ, 2008.

Тема 7. Народний одяг Полісся та Волині.

Волинська область. Кінець XIX – початок XX ст.

“Тільки малоросіянки та парижанки вміють вдягатися зі смаком ! Ви не повірите, як чарівно вбираються дівчата, парубки теж ладно: ... це дійсно народний, зручний і граціозний костюм. А які дукати, моніста !!! Головні пов'язки, квіти !! А які лиця !!! А яка мова !!! Просто краса, краса і краса !!!”.

Ілля Репін

Певні основні елементи українського народного вбрання були сформовані ще в княжі часи та пізніше майже не змінювалися. Одяг українців залежав від місця проживання та матеріального становища населення. За місцевістю можна вирізнити і особливості одягу певних регіонів України: Волині, Поділля, Полісся, Покуття, Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, Слобожанщини, Полтавщини. Одяг поділявся на святковий і буденний, зимовий і літній. Сукно для одягу було дорогим, полотно робили в домашніх умовах.

Волиняни — етнографічна група українців які мешкають на Волині.

Чоловічий стрій

Конопляна сорочка або кошуля, шили її зі зборами, коміром, *уставками* (подвійними плечами), рукави були з *дудицями* (вузькими обшивками), які зав'язувались тороками чи шнурком. Розріз на грудях був доволі довгий (до живота). Комір заціпали мідною *шпонкою* або гарусною червоною стрічкою. Рукава та пазушину тут ніколи не вишивали кольоровими нитками. Сорочка була довжиною до колін або і ще нижче.

Сорочку в деяких місцях заправляли в штани, а в інших носили поверху штанів. Сорочки господарів та парубків шилися з тонкого полотна, а хлопчиків-пастушків з грубого (дванадцятки). Штани шилися з того самого полотна з паском і заціпалися на гудзик. На голові носили солом'яні *капелюхи*. З подвір'я чоловіки виходили завжди з покритою головою.

Зверху по сорочці носили *сукману* (чорну, білу, сіру). Також носили *серм'ягу* (*свитку*, *гуню*) пошиту до стану з коміром-стійкою і з трьома зборами по боках. Замість карманів були прорізи з клапанамі. По швах серм'яга була обшита шнурками. На Перемишлянщині носили *гуню*. В

львівському повіті носили зверху *полотнянки* з полотна. Старші чоловіки, господарі та парубки носили зверху *опончу*. Опонча мала крій сіряка, але шилася вільнішою та з бородицею. Жіночі, чоловічі, парубоцькі та сіряки дівчат мали свої мотиви оздоблення. Сіряки та опончі мали біля коміра пришиті *бовтиці*, які закидали за плечі. Зимою чоловіки носили з білого чи сірого сукна *холошні*, крій яких був такий самий, як і крій полотняних штанів.

Зимою носили довгі кожухи з чорного хутра пошиті завжди до стану з коміром-стійкою або викладним. Кожух заціпався на мілкі гудзики та був вишитий шовком. Кожух належав до строю, тому його могли одягати в великі свята також і влітку, на Петрівку. До строю обов'язково належав пояс, найчастіше малиновий.

Шапки носили *на завісах*, з чорного, рідше з сивого каракуля з суконним верхом. Волосся на голові брили, залишаючи зверху *чуприну*. Бороди запускали тільки діди, вуса носили всі.

На ногах носили шкапові *чоботи* руського крою. Чоловічі чоботи були з круглими носами, а жіночі з гострими.

Жіночий стрій

Жінки носили полотняні сорочки та спідниці. Сорочки жіночі мали крій подібний до чоловічих, тільки з меншим розрізом на пазусі. Сорочки не вишивалися кольоровими нитками і вставки були зовсім білі. На шиї носили різнокольорові скляні коралі, а також мідний хрестик та менталик (медальйон). Спідниці носили також з полотна, тканого в білі та небесні смуги — *дими*. Спідниці з фабричного сукна називалися — *фартух*. Жінки та дівчата носили до спідниць білі полотняні передники. Дівчата заплітали волосся в дві коси, викладали їх на голові вінком та прикрашали квітами. Жінки покривали голову в'язаним чепцем та зверху повязували хустку так, щоб на макушці видно було чепець. В свята жінки одягали перемітки або рантухи. Верхнім одягом жінок були сіряки або переважно білі свити, подібні

на чоловічі, тільки відрізнялися вони незначно кроєм та оздобленням. Заможні жінки носили подібні на міщанські сині *катанки*. Кожухи жінки носили рідко, переважно покриті синім сукном *бекеші*, підшиті частіше білим каракулем або лисячим хутром. На ногах носили чорні чоботи руського крою.

*Коби мені не чепець, не червона хустка,
Я би собі погуляла, як на воді гуска.*

Поліський стрій вирізняється серед інших червоно-білими кольорами. На голові жінки носили кибалок або очіпок, який повязували наміткою. На кінцях намітка була оздоблена червоними смужками. Жінки носили спідниці (літники), зверху носили приталені свитки. В вишивці домінували прості геометричні узори червоного кольору з добавкою синього або чорного. На Поліссі жіночі сорочки не вишиваються або вишиваються тільки червоною заплоччю та дуже простим орнаментом.

Перелік питань для поточного контролю

1. Характерні особливості народних костюмів Полісся та Волині.
2. Чоловічий одяг Полісся.
3. Жіночий одяг Полісся.
4. Чоловічий одяг Волині.
5. Жіночий одяг Волині.

Література.

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация // Матеріали до етнології та антропології. Львів, 1929. Т. 21—22, ч. 1.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
3. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні художні промисли України. Київ, 1979.

5. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
6. Стельмащук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.
7. Стасько Б. Український народний одяг (західні етнографічні регіони): навчально-методичний посібник / Б.Стасько, Н.Марусик. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦТТ, 2009. – 120 с.

Тема 8. Народний одяг Слобожанщини, Полтавщини та Півдня.

Слобідська Україна межувала на заході з Гетьманщиною, на півдні із Запорожжям і володіннями Кримського ханства, на сході з Доном, на півночі з Московщиною. Вона обіймала частину Середньої височини й сусідню з нею Донецьку низовину, північно-східну частину Придніпровської низовини і невелику частину Донецького кряжа.

В сучасних межах охоплює центрально-південну частину Сумської області, Харківську область, північну частину Луганської області та північно-східну частину Донецької області, західну, центральну, східну, південну частини Білгородської, південні частини Воронізької, та Курської областей.

Козаки носили широкі штани, каптан підперезаний поясом, поверх каптана носили черкеску з відкидними рукавами, на голові носили високі шмушеві шапки з суконим верхом.

Жіночий одяг

Жінки носили просту дергу чорного або коричневого кольору або сукону плахту в клітинку (клітки були червоного, синього кольору. Клітинки в плахтах вишивали часто шовком, а за козацьких часів срібною або золотою ниткою. На Полтавщині носили плахти жовтого, а на Чернігівщині зеленого кольору. Спереду носили яскравого кольору фартух. Зверху одягали свиту або корсетку, а зимою кожух. Ще раніше носили кафтан з відкидним коміром розшитий червоними нитками. На ногах носили червоні, жовті або зелені чоботи.

За козацьких часів сорочки вишивали шовком.

Дівчата в косу заплітали стрічку. Жінки носили на голові парчовий або шовковий очіпок. На Лебединщині довгасті «кораблики», на Охтарщині круглі очіпки.

Одяг шляхти

Малоруська шляхта носила одяг з шовку, бархату, тонкої шерсті, яка поставлялась з Польщі, Угорщини, Туреччини, Росії. Пани носили вишиті на рукавах та на подолку червоною бавовною або шовком лляні *сорочки*, зверху по сорочках обгортали стан *плахтою*, і по плахті носили шовкові або парчові *передники*. На шії носили кілька ниток *коралів* або *мониста*, або перли і кілька рядів золотих монет з золотим або срібним хрестом з коштовним камінням, замість хрестів носили також дукач, іконку або медальйон. Зверху по сорочці носили шовкові або бархатні *юбки* без рукавів, розшиті золотими шнурами, зверху на юбки одівали *кунтуші* з вузькими рукавами. Кунтуші шились з парчі або штофної тканини в великі квіти. *Літні кунтуші* мали атласні підкладки і обшивки. *Зимові кунтуші* були підбиті дорогим хутром та обшивались сободем. *Чоботи* носили червоні сафянові, розшиті шовком і канітеллю зі срібними підківками. Літом носили сафянові *черевики*. Літом на голові жінки носили бархатні *кораблики*, обшиті сободем, зимою круглі

атласні або бархатні шапочки з дорогим хутром. Старші жінки зверху по шапочці повязували *намітку*. Зимою носили *шуби* і *муфти* з лисиці чи соболя, такі шуби покривались зверху дорогими тканинами.

Панянки (Паночки) носили тільки шовкові *плахти*, *передник*; як верхній одяг були вузькі *корсети*, з бархату чи штофу, обшиті золотими шнурками. Зверху носили атласні, а також бархатні або парчеві з яскравою підкладкою *кунтуші*, обшиті шнурками. Волосся зачісували гладко в косу з стрічками. На руках носили золоті перстені з коштовним камінням. На ногах носили *черевики* з тонкого сафяну, розшиті канітеллю. В руках тримали вишиту червоним шовком *хустку*. Румян та білил ніколи не вживали.

Одяг посполитих

Посполиті носили *свитки* (чорні, білі, сірі) з сукна. Свитку з капішоном називали — *кобеняк*. Зимою носили *кожухи*, багатші носили *байбарак* — кожух покритий сукном. На голові носили смушеві *шапки*, на ногах *чоботи*. Як верхній одяг носили також сині або червоні шерстяні *кушаки*. *Шаровари* носили шерстяні або лляні. *Сорочки* на рукавах та на комірах були завжди вишиті червоною бавовною.

Жінки носили шерстяні *плахти* і до плахт запаски або *передники*. Як верхній одяг носили бавовняні або суконі *кафтани*, багатші носили бархатні. Верхнім одягом була *свитка* з китайки чи сукна. На ногах носили червоні або жовті сафянові *чоботи*. Старі жінки на голові носили *намітки*, а заміжні *хустки*. Дівчата носили на шиї до десяти ниток *мониста*, з золотими чи срібними дукачами а також скляні буси та коралі. На ногах літом дівчата носили *черевики*, а зимою *чоботи* з сафяну. На голові носили стрічки та живі квіти. Носили також багато перстенів та сережок. Такий самий одяг носили жінки запорозьких козаків.

Запорожці носили дорогі *кафтани* та *зипуни*, розшиті на грудях та на рукавах золотим шнуром. *Шаровари* носили червоні, шириною до 5 аршинів, підпоясані *шовковим поясом*.

Перелік питань для поточного контролю

1. Традиційні вбрання населення Слобожанщини і Полтавщини.
2. Взаємовплив культур українського, російського, молдавського та інших народів південних областей України.
3. Чоловічий одяг Слобожанщини і Полтавщини.
4. Жіночий одяг Слобожанщини і Полтавщини.
5. Чоловічий одяг Південних областей.
6. Жіночий одяг Південних областей.

Література

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация // Матеріали до етнології та антропології. Львів, 1929. Т. 21—22, ч. 1.
2. Воропай О. Звичайі нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
3. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні художні промисли України. Київ, 1979.
4. Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. Київ, 1978.
5. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
6. Стельмащук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.
7. Стасько Б. Український народний одяг (західні етнографічні регіони): навчально-методичний посібник / Б.Стасько, Н.Марусик. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2009. – 120 с.
8. Стасько Б. Танці з Прикарпаття / Б.Стасько. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008.

Тема 9. Народний одяг Карпат.

Буковина. Кінець XIX – початок XX ст.

Буковинські гуцулки носили влітку коротшу ніж у подолянок, вишиту на плечиках сорочку. Поверху сорочку обгортали вовняною рудою або червоною обгорткою (*опинка*). Або носили також дві обгортки (*запаска*), які пов'язували вузькими різнокольоровими поясками (*попружка*). Обгортки пов'язували зверху широким поясом та зверху по широкому ще й вузьким, як подолянки. По сорочці одягали *кептар* і по кептарі бурий сердак, як у чоловіків. На ногах носили чоботи та *постоли*, як у чоловіків. На голові носили перемітки та різнокольорові хустки. На голові дівчата носили прикрашені гальонами перемітки (рантухи), хустки (турпани), штучні квіти. Зимою буковинські гуцулки носили кептарики, сердаки, манти. На ногах зимою носили вовняні напівштани (*підколіниці*). Довгих кожухів, коцовейок та фот дівчата гуцулки не носили. В загальному подолянки одягалися пишніше та краще за гуцулок. Гуцулки та гуцули носили на руках тоненькі мосяжні ланцюжки (*ретьязи*).

Дівочий костюм.

Сорочка з суцільними широкими рукавами, пришитими по основі, прикрашена вишивкою. Безрукавка вишита кольоровими узорами з кольорової шерсті. Опинка, обгортаюча бедра, із домотканної шерсті тканини, вишита нитками жовтого і оранжевого кольорів. Головний убір - «кода» - зроблений із картий, обшитого тканиною, прикрашений бісером, кольорами та стрічками. Зверху прикріплений пучок ковиля. Різнокольорові скляні буси покривають шию. Шкіряні черевички - жовтого кольору, на гудзиках з красивим орнаментом.

Костюм юнака.

Довга сорочкака із домотканного полотна, одівалась поверх штанів, підперезувалась широким шкіряним поясом. Безрукавка і сердак прикрашені аплікацією із шкіри. Вузькі «постоли» - штани із білого полотна вишиті на штанині. Одяг був колоритной, прикрашався різнокольоровою вишивкою,

плетінням, аплікаціями із шкіри, металічними пістонами. Головні убори були прикрашені квітами, різнокольоровими стрічками, пером та ін. Постоли, прив'язувались до ноги шнурками - «волоками».

Західне Закарпаття. Кінець XIX – початок XX ст.

Жіночий костюм.

Сорочка «довгань» із домотканного полотна. Сорочка прикрашена «пазухой» - зіткана із червоних ниток квадратом біля вирізу на грудях. Рукави на плечі вишиті багатокольоровими ромбами. Вздовж рукавів вишивка із різнокольорових ромбів. Безрукавка - з зубцями внизу прикрашалась вишивкою і тесьмою. Фартух - «плат» оздоблений різнокольоровими стрічками і мережевом. Вінковоподібний головний убір прикрашений кольорами та бісером. На шії - «ссянка» у вигляді широкої стрічки, прикрашеної бісером.

Чоловічий костюм.

Коротка сорочка із домотканного полотна. Плечики оздоблені вишивкою білими нитками. Широкі штани «гачі» з білими тороками внизу. Сорочка і штани підперезані широким шкіряним поясом - «чересом» з орнаментованими тисненими узорами. Постоли, як жіночі, так і чоловічі з орнаментом і прикрашені кольоровим металом.

Львівська область. Кінець XIX – початок XX ст.

Чоловічий костюм.

Сорочка на кокетці з виложистим коміром. На маніжці, комірі та манжетах вишивка. Штани вузькі, темного кольору, буденні -- з домотканої тканини, святкові -- переважно фабричні. «Каптан» (кафтан) білої домотканої вовни, прикрашений кольоровими шнурами та аплікацією з сукна й шкіри. Повстаний капелюх оздоблений стрічкою, квітами та пером. Шкіряні чоботи жовтого кольору багато орнаментовані.

Жіночий костюм.

Сорочка із домотканного полотна. Шерстяна безрукавка – прикрашена кольоровими нитками, шнурками та кружевом. Білий кабат росшитий чорним шнуром. Сорочка та передник вишиті різнокольоровою ниткою хрестиком. Полосата спідниця із домотканої тканини являється вдалим доповненням ансамблю. Вишита полотняна хустина одівається на головний убір червоного кольору з бахромою, який називається «бавниця». Оригінальної форми постолі з пряжками взуті на білі онучі. Прикраси: гердани і яскраве намисто.

Чоловічий костюм.

Сорочка на кокетці з відкидним коміром. На пазусі, комірі і манжетах вишивка. Штани вузькі, темного кольору, повсякденні - із домотканного полотна, святкові - переважно фабричні. Кафтан - «каптан» із білої домотканої шерсті, прикрашений кольоровими шнурами та аплікацією із сукна та шкіри. Войлочна шляпа прикрашена стрічкою, квітами і пером. Шкіряні чоботи жовтого кольору з багатим орнаментом.

Перелік питань для поточного контролю

1. Характерні особливості костюмів населення Карпатського регіону: Прикарпаття, гірських районів Карпат та Закарпаття.

2. Чоловічий та жіночий одяг етнічних груп західних областей: гуцулів.
3. Чоловічий та жіночий одяг бойків.
4. Чоловічий та жіночий одяг лемків.

Література.

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация // Матеріали до етнології та антропології. Львів, 1929. Т. 21—22, ч. 1.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
3. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні художні промисли України. Київ, 1979.
4. Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. Київ, 1978.
5. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
6. Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.
7. Стасько Б. Український народний одяг (західні етнографічні регіони): навчально-методичний посібник / Б.Стасько, Н.Марусик. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦТ, 2009. – 120 с.
8. Стасько Б. Танці з Прикарпаття / Б.Стасько. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦТ, 2008.

Тема 10. Народний одяг Івано-Франківщини.

Гуцульські вишивки характеризуються різноманітністю геометричних та рослинних візерунків, безліччю композицій, багатством сполучень квітів, головним чином червоного з жовтим та зеленим, причому домінує червоний колір. Два або три відтінки жовтого кольору прояснюють вишивку і додають їй золотавий відблиск.

Майже всі складові елементи національного костюму Івано-Франківської області мали простий і зручний прямоспинний крій. Завдяки йому виграшно проглядалось декоративне оформлення одягу та виявлялись природні достоїнства домотканих полотен.

Буденний костюм в цьому регіоні продиктований трудовою діяльністю та є простим і доцільним. Особливої уваги заслуговує оформлення святкових сорочок Івано-Франківщини. Воно являло собою різноманітні вишивки бісером, вовною, сріблястими і золотистими нитками.

Жіночий костюм Івано-Франківщини в 70-х роках ХХ ст.

Жіночий костюм складався на традиційній основі. **Блузка** зроблена з фабричної тканини з суцільно-кроєним рукавом. Вишивка на рукавах і пазусі однотонна (чорна) або ж двоколірна (чорна з червоним). Широка спідниця з яскравої фабричної тканини, переважно з малюнком (квіточки, горошок). Поділ спідниці прикрашають, як правило, кількома поперечними складками.

Чоловічий костюм Івано-Франківщини

Основу чоловічого одягу складала тунікоподібна сорочка з боковими клинами, серединним розрізом горловини з нашивною манишкою. До широких, зібраних у збори коло зап'ястя рукавів, пришивались манжети — **чохли**. У сорочок буковинських гуцулів ХІХ ст. популярним був круглий виріз горловини, який оброблявся обметом — одним із древніх швів. Обметування, як і збирання у зборку горловини, визначило появу вишитих ковчирів. Весільні чоловічі костюми пошиті з тканого полотна з елементами вишивки, мали сорочку білого кольору і “гаті”, що оздоблені по низу вишивкою або “чіпкою”.

Кольорова гама вишивок досить широка: червоний сполучається з чорним (при цьому виділяється один колір - чорний або червоний), застосовуються як білі, так і багатоколірні орнаменти.

В Україні вишивкою прикрашали рушники, фіранки, жіночий і чоловічий одяг. Особлива увага приділялася рушникам - стародавнім талісманам дому, сім'ї. У давнину рушник, вишитий відповідними візерунками-символами, був невід'ємним атрибутом багатьох обрядів: з рушником приходили до породіллі вітати появу на світ нової людини, зустрічали і проводжали дорогих гостей, справляли шлюбні обряди, проводжали в останній путь, прикрашали ікони і накривали хліб на столі. Рушники були своєрідним освяченням початку справи і його закінчення.

Перелік питань для поточного контролю

1. Характерні особливості народного одягу населення Івано-Франківщини.
2. Чоловічий одяг етнічних груп Івано-Франківщини: гуцулів, бойків, покутян, попільців.
3. Жіночий одяг етнічних груп Івано-Франківщини: гуцулів, бойків, покутян, попільців.

Література.

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация // Матеріали до етнології та антропології. Львів, 1929. Т. 21—22, ч. 1.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
3. Дудар О. Художнє ткацтво Полісся // Народні художні промисли України. Київ, 1979.
4. Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. Київ, 1978.
5. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка: Альбом. Київ, 1993.
6. Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців. Київ, 1993.
7. Стасько Б. Український народний одяг (західні етнографічні регіони): навчально-методичний посібник / Б.Стасько, Н.Марусик. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2009. – 120 с.
8. Стасько Б. Танці з Прикарпаття / Б.Стасько. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008.

Контрольні завдання.

Контрольна робота 1.

Варіант 1.

1. Характерні особливості костюмів Стародавньої Греції.
2. Жіночий костюм Стародавнього Риму.
3. Чоловічий костюм епохи Відродження.

Варіант 2.

1. Характерні особливості костюмів Стародавнього Риму.
2. Чоловічий костюм Стародавньої Греції.
3. Жіночий костюм Західної Європи XI-XIII ст.

Варіант 3.

1. Характерні особливості костюмів епохи Відродження.
2. Жіночий костюм епохи Відродження.
3. Чоловічий костюм Західної Європи XI-XIII ст.

Контрольна робота 2.

Варіант 1.

1. Український костюм, як джерело вивчення етнічної історії.
2. Основні види матеріалів та техніка їх виготовлення.
3. Поясний та нагрудний одяг.

Варіант 2.

1. Естетичні властивості матеріалів одягу.
2. Сорочка – найдавніший елемент українського натільного одягу.
3. Верхній літній та зимовий одяг.

Варіант 3.

1. Формування основ специфіки українського костюму.
2. Способи декорування одягу, орнаментация та колорит оздоблення одягу.
3. Головні убори, взуття, пояси, прикраси.

Методи навчання

Вербальні	Пояснення, розповідь, бесіда.
Наочні	Показ, демонстрація ілюстрацій костюмів; перегляд балетних вистав, кінофільмів; відвідування концертних виступів мистецьких колективів, конкурсів, фестивалів; перегляд виставок в музеях міста; культпоходи в музично-драматичний театр на перегляд вистав.
Практичні	Виконання ескізів елементів костюмів.
Стимулювання інтересу до навчання	Участь студентів у студентських науково-практичних конференціях кафедр університету, Всеукраїнських, Міжнародних конференціях.

Методи контролю

Усний контроль	Фронтальне опитування, індивідуальне опитування, співбесіда, колоквіум.
Практичний контроль	Семінарські заняття, контрольні письмові роботи, тестування, письмовий іспит.
Самоконтроль	Самостійний пошук помилок; уміння самостійно оцінювати свої знання; визначення пріоритетних напрямків власного навчального процесу; самоаналіз.

Поточний контроль

- 5 балів – демонстрація студентом високого рівня мислення під час усної відповіді. Студент володіє термінологією. Достатньо вичерпна відповідь на запитання, наведення прикладів тощо.

- 4 бали – студент даючи відповідь, достатньо володіє знаннями, правильно відповідає, але з кількома неточностями.
- 3 бали – посередня відповідь зі значною кількістю певних недоліків, але яка задовольняє мінімальні критерії.
- 2 бали – дуже посередня відповідь студента зі значною кількістю грубих помилок, яка не задовольняє мінімальних критеріїв.

Самостійна робота

Складання власних ескізів

- 5 балів – виконані всі вимоги до складання ескізів: послідовність виконання тощо.
- 4 бали – виконані всі формальні вимоги до складання ескізів з деякими неточностями.
- 3 бали – основні вимоги виконані, але при цьому допущені деякі недоліки, певні неточності.
- 2 бали – є суттєві відступи від вимог, зокрема: непослідовність виконання.
- 1 бал – завдання недостатньо виконане, або взагалі не виконане, виявляється істотне незрозуміння завдання.

Критерії оцінювання знань, вмінь і навичок студентів з навчальної дисципліни при підсумковому контролі

А	відмінно	<ol style="list-style-type: none"> 1. Демонструє повні і глибокі знання навчального матеріалу з дисципліни. 2. Достовірний рівень розвитку умінь і навичок. 3. Правильно й обґрунтовано формулює практичні висновки. 4. Вільно володіє науковими термінами, аналізує причинно-наслідкові зв'язки.
---	----------	---

В С	добре	<ol style="list-style-type: none"> 1. Демонструє повні знання навчального матеріалу, але допускає незначні пропуски фактичного матеріалу. 2. Уміє застосовувати набуті знання щодо конкретно поставлених завдань. 3. Нечітко формулює загалом правильні відповіді. 4. Допускає несуттєві помилки та неточності.
D E	задовільно	<ol style="list-style-type: none"> 1. Володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно. 2. Допускає істотні пропуски у відповіді. 3. Не завжди вміє застосовувати набуті знання для аналізу конкретних ситуацій. 4. Інколи невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.
FX	Незадовільно з можливістю повторного складання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Не володіє достатніми знаннями навчального матеріалу. 2. Допускає істотні помилки у відповіді. 3. Не вміє застосовувати набуті знання. 4. Невірно формулює основні теоретичні положення.
F	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	<ol style="list-style-type: none"> 1. Не володіє достатнім рівнем необхідних знань, умінь, навичок

Методичне забезпечення

Відеоматеріали. Відеоапаратура. Компакт-диски. Інтернет Web-сайт.

14. Рекомендована література

Базова

4. Василенко К.Ю. Українські народні танці для дітей / Л.А.Бондаренко. – К.: Музична Україна, 1985.
5. Зайцев Є. Основи народно-сценічного танцю / Є.Зайцев, Ю.Колесніченко. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 416 с.
6. Кричівець М.Д. На шкільному святі / М.Д. Кричівець. – К.: Мистецтво, 1973. – 130 с.
7. Опыт работы над детским хореографическим спектаклем / академия педагогических наук РСФСР. – М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1951.
8. Станішевський Ю.А. Хореографічне мистецтво / Ю.А.Станішевський. – К.: Радянська школа, 1969. – 89 с.
9. Стасько Б. Український народний одяг (західні етнографічні регіони): навчально-методичний посібник / Б.Стасько, Н.Марусик. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2009. – 120 с.
10. Стасько Б. Танці з Прикарпаття / Б.Стасько. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008.
11. Стасько Б. Хореографічне мистецтво Івано-Франківщини / Б.Стасько. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 312 с.
12. Українські народні танці / академія наук Української РСР. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – 359с.

Допоміжна

13. Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво України / А. Гуменюк. – К.А.Н. УРСР, 1963.
14. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова Думка, 1987.

15. Ілюстрована енциклопедія Моди. – Прага: Артія, 1966.
16. Киреева Е.В. История костюма / Е.В.Киреева. – М.: Просвещение, 1976.
17. Матейко К.І. Український народний одяг / К.І.Матейко. – К.: Наукова думка, 1977.
18. Мерцалова М.Н. Історія костюму / М.Н.Мерцалова. – М., 1972.
19. Мерцалова М.Н. Поезія народного костюму / М.Н.Мерцалова. – М.: Молода гвардія, 1978.
20. Ніколаєва Т. Історія українського костюму / Т.Ніколаєва. – К., 1996.
21. Стамеров К.К. Нариси з історії костюмів в 2-х ч. / К.К.Стамеров. – К.: Мистецтво, 1978.
22. Ілюстрована енциклопедія Моди. – Прага: Артія, 1966.
23. Киреева Е.В. История костюма / Е.В.Киреева. – М.: Просвещение, 1976.
24. Матейко К.І. Український народний одяг / К.І.Матейко. – К.: Наукова думка, 1977.
25. Мерцалова М.Н. Історія костюму / М.Н.Мерцалова. – М., 1972.
26. Мерцалова М.Н. Поезія народного костюму / М.Н.Мерцалова. – М.: Молода гвардія, 1978.
27. Ніколаєва Т. Історія українського костюму / Т.Ніколаєва. – К., 1996.
28. Стамеров К.К. Нариси з історії костюмів в 2-х ч. / К.К.Стамеров. – К.: Мистецтво, 1978.
29. Стасько Б.В. Хореографічне мистецтво Івано-Франківщини / Б.В.Стасько. – Івано-Франківськ: НВ-Лілея, 2005.
30. Стасько Б., Марусик Н. Український народний одяг / Б.Стасько, Н.Марусик. – Івано-Франківськ, 2009.
31. Ткаченко Т. Народні танці / Т.Ткаченко. – М.: Мистецтво, 1975.
32. Український народний одяг XIX – початку XX ст. в акварелях Ю.Глаговського. – К.: Наукова Думка, 1988.
33. Шевнюк О.Л. Історія костюму / О.Л.Шевнюк. – К.: Знання, 2008.
34. Вовк Ф. Одежа // Український народ в его прошлом и настоящем. Петроград 1916

35. Історія української культури / За загальною редакцією д-ра Івана Крип'якевича. Нью-Йорк, 1990
36. Матейко К.І. Український народний одяг. К., 1977
37. Николаева Т. Украинская одежда. Среднее Подніпров'я. К., 1988
38. Украинский народный одяг ХУІІІ початку ХІХ ст.. в отворениях Ю. Глагавського / Упор Д.П. К., Г.Г. Стельмащук., К., 1988

Інформаційні ресурси

1. <http://www.mon.gov.ua> – веб-сторінка Міністерства освіти і науки України.
2. <http://www.nbu.gov.ua> – веб-сторінка бібліотеки ім. Вернадського.
3. <http://www.tnpu.edu.ua> – веб-сторінка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка.
4. <http://bibliotoud.ru/> – сайт бібліотеки наукової і студентської інформації.
5. http://www.is.svitonline.com/luchano2/portfolio.files/Kushka_Tatobook.pdf
6. <http://novaknyha.com.ua/downloads/pdf/180.pdf>
7. http://fmho.mdpu.org.ua/index.php?option=com_mtree&task=viewlink&link_id=878&Itemid=0

Словник термінів українського одягу

Основні поняття

Одяг— штучне покриття людського тіла. У широкому розумінні слова — це сукупність предметів (із тканини, хутра, шкіри та інших матеріалів), які одягають на тіло, а також головні убори, взуття, рукавиці. Доповнюють одяг змінні прикраси. Виходячи з основного призначення — захисту тіла людини від негативних впливів зовнішнього середовища — в процесі історичного розвитку людського суспільства функції одягу ускладнювалися та урізноманітнювалися. Уже на ранніх етапах свого існування одяг виконував знакову (сигніфікативну), ритуально-обрядову та магічну функції, вказував на статевий, віковий та суспільний стан людини, з часом вказував на етнічну та класову функції, ставав національним символом. В одязі реалізовувалися не тільки матеріальні, духовні та естетичні потреби людини. Одяг відіграв важливу роль у святах та обрядах, був носієм метнопсихології, давав уявлення про прекрасне, про естетичні уподобання народу. Одяг демонстрував художню обдарованість і вмогливість народних майстрів.

Усі види одягу розвивалися від його двох первісних типів: плечового (накинута на плечі шкура; накидка, сплетена з трави, листя пір'я) і поясного (різні настегнові пов'язки). Згодом плечовий одяг набув різноманітних форм у вигляді сорочок, плащів, різних варіантів верхнього одягу; поясний — спідниць, штанів тощо. З опануванням людиною прядіння, плетіння, ткацтва основними матеріалами для одягу стали тканини. Еволюція одягу відбувалася залежно від географічного середовища, форм господарства, суспільних відносин, культури. Уже на ранніх етапах історії одяг відображав етнічні особливості (родові, племенні), а згодом і національні, включаючи локальні варіанти. Зокрема український національний одяг мав локальні особливості, характерні для різних регіонів.

За способом виготовлення одяг розподіляється на шитий і нешитий. Нешитий — виготовляється з одного або кількох шматків матеріалу, огортає стан, драпірується в різні способи, утримується на тілі за допомогою зав'язок, булавок — фібул, пояса. Шитий одяг — це такий, деталі якого скріплюються різними швами, стає подальшим етапом у розвитку нешитого одягу. Він може бути глухий або розпашний, за кроєм — тунікоподібний, до стану тощо.

По розташуванню на людському стані одяг розподіляється на натільний, нагрудний, стеговий тощо. З давніх часів одяг розподіляється на верхній та нижній. Цей розподіл залежить від кліматичних та сезонних особливостей, а також від традицій носити певний набір одягу в хаті, на вулиці, в будень, на свята (до церкви) тощо.

Комплекс одягу — набір обов'язкових (традиційних) елементів одягу певного регіону або соціальної групи населення конкретного народу (етнічної групи), який сформувався в процесі історичного розвитку.

Костюм — (фр. *costume* від іт. *costume*, буквально — звичай) — стильове об'єднання різних елементів одягу, певний його комплект, що складається з одягу, який покриває тіло, головного убору, зачіски, прикрас. Таке художньо-стильове поєднання відбувається за конкретними функціональними, етнічними, соціальними, історичними ознаками.

Національний костюм — комплекс (набір) традиційного одягу конкретного народу, що склався в період завершення феодальної епохи та переходу до капіталізму. Цей період характеризується розквітом домашнього та ремісничого виробництва, стійкістю традиційних форм культури. Національний костюм виражає конкретну націю, він є проявом національної культури — символом конкретного етносу, одним із виявів національної самосвідомості.

Український традиційний костюм — багатогранне явище культури, що формувалося впродовж непростого історії українського народу, в конкретних природно-кліматичних, соціально-економічних та побутових

умовах. У традиційному українському костюмі відбилася спільність походження східнослов'янських народів, тривалі взаємодії з культурою сусідніх слов'янських та неслов'янських народів. За загальної спорідненості елементів і форм костюма на всій етнічній території України він відзначається великим розмаїттям і багатством комплексів та типів.

НАТІЛЬНИЙ ОДЯГ

Єдиним видом натільного жіночого та чоловічого народного одягу в Україні в кінці XIX — на початку XX ст. була полотняна сорочка.

Сорочка— термін, поширений не лише серед українців, але й серед інших слов'янських народів. Це один із найдавніших елементів одягу. Сорочка (сорочиця) в період Київської Русі означала як натільний, так і верхній одяг або одяг взагалі, шилась з полотна та з сукна. Східнослов'янська сорочка кінця XIX — початку XX ст. мала велику кількість локальних варіантів крою, орнаментациї та відповідала одному чи водночас кільком цільовим призначенням. Це і колоритно оформлені святкові, і стриманіші архаїчні пожнивні, і повсякденні сорочки, які ще у XIX ст. нерідко були єдиним одягом дівчат і парубків до певного віку. Чоловічі і жіночі сорочки в XIX ст. в цілому в Україні шилися з полотна різної якості, залежно від їх призначення, а також від заможності родини. Основними типами сорочок, що побутували в Україні наприкінці XIX — початку XX ст., були тунікоподібні, з плечовими вставками, з суцільним рукавом, на кокетці. Локальна специфіка виявлялась у засобах поєднання плечової вставки та рукавів зі станом, у розмірі та формі плечової вставки, рукавів та ласток (клинців, що вшивалися в рукав для розширення пройми), у характері призбирування верхньої частини рукава та горловини, в оформленні коміра та низу рукавів — манжет, у горизонтальному та вертикальному членуванні стану сорочки. Розмір деталей, кількість полотнищ стану залежали від ширини доморобного полотна (в середньому 50 см), яка визначалася можливостями ткацького верстата. Локальної своєрідності сорочкам нада-

вала і їхня орнаментация. Орнамент виконувався технікою ткацтва або вишивки і був одним із важливих виявів специфіки культури та психології народу, відбивав його етнічну історію, місцеві риси та спільні елементи з орнаментом інших народів. Забезпечення чоловіка та інших членів родини близьною покладалось за традицією на дружину. Молодий приносив у дім із рідної сім'ї дві-три сорочки. Після заручин наречена готувала для майбутнього чоловіка білизну, і нерідко вже на весіллі жених був одягнений у сорочку, що її пошила і вишила молода.

(СТЕГНОВИЙ (ПОЯСНИЙ) ОДЯГ

Стегновий одяг прикривав нижню частину тіла та одягався безпосередньо на сорочку.

Чоловічий стегновий (поясний) одяг — *штани* (гачі, гачі, ногавиці, шаровари) різноманітної форми та крою, хоча і відомі різним народам із глибокої давнини, порівняно з іншими компонентами одягу — явище більш пізнє. Їх поширення на різних територіях відбувалося поступово і було пов'язане з такими факторами, як поява верхової їзди. Скажімо, поява кінноти у військовій справі, просування людини у холодніші кліматичні зони, з розвитком орного способу обробітки землі тощо. Ще в середині ХІХ ст. на території України носіння штанів вважалось ознакою соціально-вікової зрілості. Їх одягали парубки після 15 років. Штани шили з грубого доморобного полотна — «дев'ятки» чи «десятки» білого кольору або з вибійчаним малюнком у вигляді вузьких поздовжніх синіх або чорних смуг. Зимові штани шили з білої вовняної тканини, в західних областях України з доморобного валяного білого сукна, коричневого або червоного кольорів. Заможніше населення використовувало для штанів куповані тканини — синю китайку, сирій черкасин, казинет тощо.

Основною ознакою крою штанів є спосіб поєднання двох холощ, тобто форма дна з ромбовидним, прямокутним, трикутним або безкли- ним дном. Різновид крою визначався і кількістю швів, шириною штанів, довжиною холощі, способом утримання на талії за допомогою очкура, ремня, вшитого

пояса тощо. Локальною ознакою є і спосіб носіння штанів і сорочок. На території побутування широких штанів сорочка заправлялася в них, з вузькими штанами сорочку носили навипуск.

Назви чоловічого стегового одягу у східних слов'ян, зокрема і безпосередньо в українців, неоднакові і не завжди мають слов'янське походження.

Гачі («гащі», «ногавиці») — найдавніші загальнослов'янські назви чоловічих штанів. У період Київської Русі вони склалися із двох окремих частин: нижньої, що обтягувала ногу, та верхньої, що кріпилася на талії за допомогою «шворки». Гачі («холошні», «ногавиці») — вузькі штани, які набули поширення у західних та південних слов'ян. В Україні в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. вони побутували в західних та південних областях, а зараз побутують серед болгарських мешканців України.

Шаровари — термін персидського походження. Широкі штани — шаровари здавна відомі народам, що займали степову частину Східної Європи. Старовинні широкі шаровари складали обов'язкову частину одягу українського запорозького козацтва і були близькі за формою до тюркських. У другій половині ХІХ ст. шаровари уже зникають. Однак, широкий крій штанів у Східній та Центральній Україні зберігся до кінця ХІХ ст., поки на зміну їм не прийшли брюки міського крою. Широкі штани побутували і у кавказьких народів, кримських татар, болгар, сербів. У росіян цей тип поширений серед населення, яке перебувало у безпосередній близькості до кочових народів Східної Європи, а також народів Азії та Кавказу, де такий крій переважав.

Жіночий стеговий (поясний) одяг — запаска, дерга, андарак, літник, фартух, спідниця. В українському жіночому костюмі у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. спостерігається кілька способів виготовлення стегового одягу — за допомогою незшитих, частково зшитих та зшитих прямокутних полотниць саморобної вовняної тканини. Незшитий (розпашний) стеговий одяг (запаска, плахта, горботка) складався з одного або двох

полотнищ (одно- або двоплатовий). Сорочка та один чи кілька шматків тканини, що охоплювали нижню частину тіла,— архаїчний і спільний для східнослов'янських народів комплекс жіночого одягу. Різні типи незшитого та частково зшитого українського жіночого стегового одягу зберігають дуже давні форми, їхнє удосконалення відбувалося за рахунок розвитку прийомів народного художнього ткацтва, яке набувало локальних рис в орнаментально-колеристичному вирішенні. Роз- пашний одно- та двоплатовий поясний український одяг має спільні риси з румунською і молдавською «катринце», з болгарськими «пристілка- ми», що свідчить про його раннє загальнослов'янське коріння. Зшитий стеговий одяг — спідниця, анадарак, літник, димка, фартух, кабат. У центральних областях України він побутував із незшитими формами. В північних лісових районах українського Полісся, а також в ряді західних областей (наприклад, Закарпаття, Львівщина) спідниця була основним типом стегового жіночого вбрання. Спідниці шились у 3-4 пілки з доморобних вовняних, напіввовняних, полотняних тканин, а з розвитком мануфактури — і з фабричних матеріалів. Вони мали різноманітні колеристичні та орнаментальні рішення, а також різні назви.

Андарак— спідниця з вовняної або напіввовняної доморобної тканини червоного кольору, з закладеними ззаду складками, які по низу прикрашалися широкою смугою тканого та вишитого орнаменту. Червоний, прикрашений орнаментом анадарак побутував на півночі Чернігівщини. Андарак називали і спідниці із смугастої саморобної тканини на Поліссі.

Аерга («опинка», «обгортка», «горботка», «фота» тощо) — одноплатовий розпашний жіночий одяг. Шився він переважно із доморобної вовняної тканини. Отримав розповсюдження на Поділлі, Прикарпатті, Буковині, а також на Полтавщині. Цей тип поясного одягу мав значну різноманітність варіантів тканого малюнка, кольорового рішення, розмірів і способів носіння.

Мімка («мальованка») — спідниця із саморобного полотна з вибійчаним малюнком. Побутувала в центральних і західних областях України.

Запаска— найдавніший загальнослов'янський варіант незшитого стегового одягу. Вона була поширена майже на всій території України і мала локальні варіанти оформлення. Здебільшого цей тип одягу складався з двох вузьких пілок вовняної саморобної тканини —двоплатова запаска. На Подніпров'ї дві запаски були у вигляді досить товстого неваляного однотонного сукна різної ширини, переважно чорного та синього кольорів. Спочатку пов'язувалась на талії задня частина, ширша і довша, чорного кольору («сіряк», «плахта»). Попереду закріплювалася друга, вужча і коротша, синього кольору запаска — «попередниця». Цей тип двоплатової запаски зберігся в другій половині XIX ст. на території середнього Подніпров'я як повсякденний та робочий одяг. На свято молоді жінки носили зелені та червоні запаски. Передня частина святкової запаски прикрашалася тканим орнаментом або вишивкою, розташованими у нижній частині.

Саморобні двоплатові запаски інших районів України відрізнялися художнім вирішенням. Вся площа запаски-попередниці Поділля рівномірно заповнювалася тканим або вишитим орнаментом. На Житомирщині, північній Тернопільщині та Хмельниччині побутували килимові запаски. Запаски Придністров'я, Прикарпаття та Карпат були заткані поперечними або поздовжніми поліхромними смугами, часом з додаванням металевої нитки (сухозлоті). На Поліссі біла полотняна запаска прикрашалася широкою смугою червоного тканого орнаменту.

На всій території України побутував іфартух, який носили з різними типами стегового одягу (зшитими чи незшитими). Його робили часом із дуже дорогих, купованих святкових тканин, частіше привізних (парчі, візерункового шовку, шерсті).

«Кабат»(«сукня») — яскрава вибійчана гофрована спідниця у лемків.

Аітнік— смугаста (на червоному тлі) яскрава вовняна або напіввовняна спідниця поліського типу. Побутувала на київському та житомирському Поліссі, на території Рівненської та Волинської областей. Виготовлялася із білого полотна у п'ять- шість полотниць, закладалася у дрібні складки і по низу прикрашалася широкою горизонтальною смугою тканого орнаменту червоного кольору.

Плахта— частково зшитий, розпашний святковий стеговий жіночий одяг українців середнього Подніпров'я. Плахта, як і російська поньова, спільний для східних слов'ян термін, що означає плат, полотнище тканини. Цей тип стегового одягу має дуже давнє походження, а в XVIII—XIX ст.— це невід'ємна частина центрального українського жіночого національного костюма. Плахта виконувалась із двох полотниць («гривок») барвистої клітчастої вовняної саморобної тканини. Ці полотнища зшивалися приблизно наполовину або на дві третини. Зшита частина охоплювала стан позаду, а незшиті «крила» («криси») перегинались і вільно звисали з боків. Іноді передні кути плахти, як і обгорток, підтикалися під пояс. Незшиті кінці крила позаду розходилися і з-під них було видно зшиту половину плахти. Щоб малюнок виходив на лице, кожну пілку плахти ткали до половини на лице, а з половини навиворіт. На свято у заможних родинах носили дорогі святкові плахти, а попереду пов'язували важку з узорами вовняну або парчеву запаску.

Фартух— біла полотняна спідниця у бойків. Прикрашалася по низу вишивкою («циркою»),

Щорц— смугаста (на білому тлі) яскрава спідниця Львівської області.

НАГРУДНИЙ ОДЯГ

В українському традиційному костюмі безпосередньо на сорочку одягався нагрудний одяг, що прикривав верхню частину людського тіла і виразно впливав на загальний силует. Цей тип одягу міг бути без рукавів і з рукавами. Тобто безрукавки і «кохти» з рукавами. Еволюція нагрудного одягу відбиває етнокультурні взаємовпливи і місцеві традиції, тісно

пов'язана з кліматичними умовами та характером господарської діяльності народу. Безрукавки демонструють велику різноманітність народного одягу в Україні. Розмаїття безрукавок представлено за рахунок використання різних матеріалів, крою, художніх прийомів. У різних місцевостях України вони мали свою специфіку стосовно довжини і пропорцій.

Кептар— хутряна безрукавка населення Карпат та Прикарпаття. Вона мала значну локальну різноманітність стосовно довжини та художніх прийомів оформлення.

Керсетка— безрукавка з фабричної тканини, поширена на Подніпров'ї. Вона мала локальні варіанти пропорцій, довжини, декорування. Керсетка розвивалася здебільшого на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, частково на півдні України (Дніпропетровщина, Кіровоградщина, Херсонщина). Класичних, найрозвиненіших форм набула керсетка у другій половині ХІХ ст., коли установилися не лише основні принципи її крою, а чітко визначилися її локальні особливості стосовно пропорцій, колориту, оздоблення.

Аейбик (бруслик, катанка, горсет) — сукняна безрукавка передгір'я Карпат, рівнинної частини Західної України та Полісся.

Юнка («куртка», одяг піджачного типу) — нагрудний одяг з рукавами, відомий в Україні в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. Переважно виконувався із фабричних тканин і повторював форму і крій місцевих безрукавок.

ВЕРХНІЙ ОДЯГ

Верхній одяг в Україні в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. був надзвичайно різноманітний. Різні типи традиційного верхнього одягу відповідали специфіці природно-кліматичних умов, характеру господарсько-трудової діяльності, соціальному становищу різних верств. На верхньому одязі особливо яскраво відбилися етнокультурні взаємовпливи. Верхній традиційний одяг поділяється на осінньо-весняний, зимовий та плащовий. У зв'язку з кліматичними особливостями регіону найбільшого поширення в українців набув осінньо-весняний вид верхнього одягу, розвиток якого відбувався шляхом тісного взаємозв'язку з одягом інших народів, а також

шляхом використання народними майстрами значної різноманітності матеріалів, форм (пропорцій, довжини), конструктивно-художніх прийомів. За матеріалом осінньо-весняний традиційний верхній одяг розподілявся на такий, що шився з домотканого валяного сукна, і з купованих фабричних або привізних тканин.

Осінньо-весняний одяг із домотканого сукна— давнішого походження. Найархаїчніший

— глухий верхній одяг кінця XIX — початку XX ст.

— в Україні практично не зафіксований. Розвитку набув розпашний його варіант. А така давня ознака, як відсутність рукавів, виявилася стійкішою і збереглася у верхньому сукняному одязі жителів Карпат.

Форми верхнього осінньо-весняного одягу з домотканого сукна кінця XIX — початку XX ст. залежали від типу крою спинки і способу поєднання її з передньою пілкою по лінії бокового шва. Виходячи з характеру цих двох визначальних моментів, розрізняється верхній одяг:прямий,розширений донизу вставними боковими клинами (халатоподібний), іприталений— з невідрізною спинкою або з частково чи повністю відрізною спинкою.

Традиційний верхній одяг із домотканого сукна не розрізався по лінії плеча, тобто викроювався з перегнутого полотнища («в перекидку»). Прямий найдавніший крій зберегли деякі види верхнього одягу з домотканого сукна ще на початку XX ст. в західних областях України. Одночасно з домотканим сукном заможне населення Подніпров'я здавна використовувало для верхнього одягу привізні тканини, а з розвитком вітчизняного мануфактурного виробництва — і місцевого виготовлення. Одяг із різних за своїми властивостями, часто досить легких купованих тканин в кліматичних умовах України відігравав роль верхнього протягом значної частини року. Широкого розповсюдження і розвитку такий одяг набув серед населення сіл, розташованих неподалік від торговельних центрів. У XVIII — першій половині XIX ст. для нього використовували кольорове сукно різного гатунку, узорний штоф, китайку, сірий черкасин, репс. Для оздоблення

використовували кольоровий оксамит, парчу, які завозилися із західноєвропейських країн і зі Сходу. Одяг із купованих тканин міг бути приталеним, з невідрізною або відрізною спинкою, а також сильно розширеним донизу — вільного хала- топодібного крою. Шився на підкладці. За потребою (залежно від призначення) утеплювався тонким шаром клоччя або вати.

Верхній зимовий одяг українців, як і інших слов'янських народів, виготовлявся з овечих шкір, що було зумовлено розвинутим вівчарством і кліматичними умовами.

Відлога («затулок», «кобка», «каптур», «бородичя») — капюшон, який пришивався до невеликого коміра або до горловини плащеподібного одягу і прикрашався вишивкою або обшивками. Його у негоду накидали на голову, прикриваючи обличчя.

Гуля— подовжена прямоспинна одежа із білого сукна без рукавів. Старовинний, з білого доморобного валяного сукна гуцульський плащ-накидка.

Гуня— гуцульський прямий верхній одяг із довговорсового доморобного сукна з імітованими рукавами. Накидався на плечі.

Жупан— давній тип слов'янського верхнього одягу, який у XVII—XVIII ст. був складовою частиною святкового чоловічого або жіночого українського костюма заможної козацької старшини, шляхти та міщан, а пізніше набув поширення у селянському побуті. Жупан був ознакою заможності. Шили його з дорогої шовкової тканини — штофу, парчі або з тонкого фабричного сукна, переважно блакитного або зеленого кольору. Жупан був досить довгим (нижче колін, іноді до кісточок), приталений, з призбираною спинкою і полами, що ледь-ледь сходилися; з відкладним або стоячим коміром, манжетами і кишенями, на полотняній підкладці. Поли, відлоги, манжети, кишені обшивалися кольоровою тканиною, прикрашалися тасьмою, шнурами, вишивкою гарусом. Вздовж пілок у два ряди і на кишенях пришивалися гудзики.

Характеризуючи народний одяг кінця ХІХ ст., Б. Познанський писав: «Навряд чи можна побачити у м. Біла Церква Київської губернії молодичь, одягнених у жупан із темно-синього сукна з парчевим широким відкладним коміром у вигляді пелерини, з такими ж парчевими відлогами на грудях, манжетами та галунами на бокових стачках біля початку зборів. У парчевому під наміткою очіпку і червоних чоботах». Жупан носили з кунтушем з відкидними рукавами і прорізами для рук. Якщо кунтуш не увійшов до селянського вжитку, то жупан, який з часом почали носити зі світою, закріпився у першій половині ХІХ ст. в костюмі заможного сільського населення Подніпров'я, ставши прототипом подальшого виду одягу з фабричних тканин — «юпки», що з часом увійшла в широкий вжиток.

Козачка— місцева назва свити з підрізними бочками на Полтавщині.

Капота— старовинний верхній одяг із купованих тканин, подібний на жупан; його носила найбільш заможна частина жінок і чоловіків на селі як святковий одяг. Капота була довшою і об'ємнішою од жупана, з глибоким заходом, вільна у талії, з трьома і більше складками на спинці, з вузьким рукавом і великим виложистим коміром. Її шили з тонкого сукна або з шовкової тканини — однотонної (червоної, рожевої, блакитної) чи з розводами та «фантастичними» квітами. Капота виходить із ужитку у другій половині ХІХ ст., однак її конструктивно-художні особливості— виразність форми і оздоблення, використання орнаментальних тканин — набули розвитку і застосування в елементах костюма, що побутував на рубежі ХІХ і ХХ ст.

Кирея (сіряк, затула, кобеняк, бурка, свита з кобеняком) — плащоподібний одяг однотипного крою. Кирея побутувала на всій території України в ХІХ ст. Шилася з одного або двох перегнутих на плечах полотнищ саморобного сукна гіршого ґатунку — рядовини, чорного або сірого кольору. По боках вставлялися великі клини, до невеликого коміра пришивався прикрашений вишивкою капюшон. Застібок цей одяг не мав і підперезувався поясом. Одягався поверх усіх видів верхнього одягу у негоду.

Кобеняк— розширений плащоподібний одяг, що побутував на правому березі Дніпра.

Кожух нагольний— некритий зимовий одяг із овечих шкур, що був поширений в Україні у ХІХ ст. Кожух шився хутром досередини. В різних місцевостях України він мав свої особливості крою, пропорцій, кольору, оздоблення. За кроєм нагальні кожухи були прямоспинні, розширені донизу — «ту-луб'ясті», «кульові» та приталені «під стан». Колір у кожухів переважно білий, рідше червоний або чорний. Червоні кожухи мали у різних районах певні відтінки. На Чернігівщині — це оранжево-коричневий, на Черкащині — червоно-коричневий. Вичинка білої овчини була якіснішою і дорогою, тож виробництво з неї кожухів зникає раніше. Вироби ж з червоно-дублених шкір тривалий час користуються попитом не тільки на місцевих, але й на віддалених ринках. Нагальні українські кожухи прикрашалися вишивкою, аплікацією з кольорової шкіри, нашивками з яскравих різноколірних плетених шнурів, купованого або саморобного в'юнчика з вовни, китичками з різноколірних вовняних ниток у кутах вшивання клинів, ласток.

Кожушанка («хутрянка», «хутро», «шушун») — зимовий одяг з овечого хутра, критий тонким фабричним сукном або напівсукном. Поширений у західних та північних районах України. Прямоспинні форми зберіг верхній одяг із овчини в українського населення Карпат. Кожушанки є різні — «кожухи», «кожушанки», безрукавні кожушки («кептарі», «камізолі», «бунди», «брушляки»), їхній крій і оздоблення співзвучні давнім архаїчним формам.

Кунтуш— старовинний, поширений серед східних слов'ян, а також угорців, поляків, народів Сходу верхній одяг, що вдягався поверх жупана. Шився кунтуш з дорогих Гатунків кольорового сукна, з великими прорізами для рук і довгими імітованими рукавами («вильотами»), які перекидалися через плечі на спину. Сукняний кунтуш, як і жупан, прикрашався срібними, золотими або шовковими шнурами. В ХІХ ст. кунтуш зникає із побуту.

Курта («куртина», «куртка», «чекмінь») — старовинний верхній чоловічий і жіночий одяг, схожий на російський кафтан, короткий, приталений, з вузьким стоячим коміром. Шився він із китайки, сірого демикатону, сукна. У другій половині XIX ст. його здебільшого носили вдома, під час роботи.

Куцина— на півночі Чернігівщини та Київщини місцева назва верхнього одягу з домотканого сукна навіподіб «свити».

Манта— старовинного прямого крою довгий плащоподібний одяг, переважно з білого доморобного сукна, розкішно орнаментований. У кінці XIX— на початку XX ст. цей архаїчний тип верхнього одягу західних областей України використовувався як обрядовий.

Опанча— верхній одяг, розширений донизу боковими клинами, так званого «халатоподібно- го» типу. Ця назва має загальнослов'янські корені і пов'язана з терміном «япончица», згаданим у «Слові о полку Ігоревім». Широко розповсюджений в Україні плащовий, халатоподібний одяг. Шився переважно з одного або двох перегнутих по плечах полотнищ домашнього сукна гіршої якості, чорного або сірого кольору. Застібок цей одяг не мав, підперізувався поясом. У XIX ст. такий тип верхнього одягу використовувався в негоду і одягався поверх інших видів вбрання, особливо в дорогу.

Свита— приталений верхній одяг із домотканого сукна. Різні види набули значного розвитку у центральних районах України у XIX ст.

Свита «до вусів»— невідрізний, розширений від лінії талії донизу двома клинами крій, аналогічний російському одягу «с перехватом», «с пережимом». Зберігся в старовинних українських «свитах» («до двох вусів») Подніпров'я (див. малюнки А. Рігельмана, О. Сластіона), а також зберігся у свиті-«латусі» та свиті-«куниці» Полісся, в «кабаті» Західної України. Для такого одягу характерна об'ємність, опуклість за рахунок клинів («опуклих вусів»). На Подніпров'ї та Слобожанщині стародавній крій свити отримав подальший розвиток. Спочатку вшивали третій клин («свита до трьох

вусів»), а на рубежі XIX—XX ст. цей крій почав удосконалюватися завдяки розрізанню спинки по вертикалі до пройми. Кількість клинів збільшилась, і відповідно до цього зросла кількість швів. Це призвело до появи приталеної «під стан» багатоклинної свити. Трикутні або у вигляді трапеції клини замінювалися глибокими, часом подвійними складками. Шилася така свита з білого або сірого сукна, довжиною до колін і нижче.

Свита «до рясів»— удосконалення прямоспинного крою свити сталося через розширення нижньої частини і часткове підрізання спинки по лінії талії, а також вшивання прямокутних клинів («ряси», «забори», «брижі»). У свиті з підрізними бочками («з рясами і прохідкою») звужувалася, але обов'язково зберігалася суцільнокроєна частина спинки («старша фалда», «прохідка», «доріжка», «застібок»). Кількість зборок збільшувалася за рахунок звужування верхньої частини свити у талії, а також завдяки введенню додаткових широких клинів у нижню частину. Свита зі зборами розвивалася паралельно з багатоклинною і широко побутувала на значній території України (переважно як чоловічий одяг) майже до початку XX ст. На Подніпров'ї (переважно Правобережжі) її шили з темно-коричневого, на Поліссі та Поділлі — з білого або сірого домотканого сукна.

Свита «до заборів»(катанка) — свита з підрізними та призбираними бочками, що побутувала на півночі Подніпров'я.

Сердак (нетик)— стародавній короткий прямоспинний гуцульський верхній одяг із коричневого (зрідка червоного) домотканого валяного сукна, прямоспинного крою, оздоблений по-різному сплетеними, ручної роботи шнурами з вовняних кольорових ниток. Носили накинутими на плечі (наопашки).

Сіряк— довгий, розширений донизу верхній плащоподібний сукняний одяг, поширений на Лівобережній Україні.

Халат— плащоподібний, з купованої тканини одяг, розширений донизу великими клинами, з великим виложистим коміром. Поширений на Подніпров'ї.

Чемліт— верхній одяг із тонкого білого сукна, побутував серед селянства Київської губернії. Він повторював крій свити з відкладним коміром та манжетами, обшитими чорним оксамитом.

Черкеска— на лівобережжі Дніпра тип короткого жупана або кунтуша з сукна. Чоловічій верхній одяг, схожий на кабардинську черкеску з відкидними рукавами.

Чуга— прямоспинний плащоподібний одяг із коричневого доморобного сукна з імітованими рукавами. Поширений серед населення Карпат.

Чумарка («чемерка», «чемерина», «чама-ра») — довгий чоловічий верхній одяг з рукавами, відрізний по лінії талії, з призбираною спинкою або всією нижньою частиною, з застіркою у два ряди гудзиків спереду, зі стоячим коміром. Шилася з тонкого чорного сукна або бавовняної тканини, прикрашалася тасьмою, китицями, петлицями.

Шушун («шушпан», «халат», «бурнус») — старовинний верхній одяг із купованих тканин, розширений донизу, вільного халатоподібного крою. Наприкінці XIX ст. молоді і похилого віку заміжні селянки в центральних областях України одягали його на свято, до церкви, використовувався він і як обрядовий. Цей тип бере своє походження з давніх загальнослов'янських видів одягу, що побутували і у містах, а з часом законсервувалися у селі. Шили його з вибіячаного однотонного ситцю, тонкої вовняної, шовкової тканини. Об'ємність одягу такого типу досягалася за рахунок дрібних, закладених по спинці у верхній її частині або вздовж лінії талії складок. Здебільшого мала великий призбираний відкладний комір і манжети, у різних місцевостях була різної довжини.

Юпка— одяг із купованих тканин. Поступово витісняє традиційний з домашнього сукна і старовинний одяг із купованих імпортованих тканин. Цей процес відбувається наприкінці XIX ст. у найрозвиненіших районах України з поширенням продукції місцевих мануфактур. Холості (неутеплені) або ватяні юпки «круглі ватяні кохти» (ватянки) розвивають місцеві традиції

крою верхнього одягу з домотканого сукна. Збільшується кількість клинів і бантових або подвійних складок (накладів), спинка часом відрізається по лінії талії. Використовувалися однотонні або орнаментовані (тканим чи вибійчаним малюнком) фабричні тканини. Верхня, дорогша і нарядніша тканина, дублювалася гармонуючою, але недорогою підкладкою, часом і ватяною прокладкою, які пришивалися ручним швом, а згодом — машинною строчкою. Цей тип увібрав у себе краєці традиції народних конструктивно-технологічних і декоративних прийомів, утворюючи складну фактуру. Локальні варіанти відрізнялися довжиною та пропорціями, художньою та технологічною обробкою деталей і оздоблення.

Юпка баса— святковий жіночий селянський верхній одяг Подніпров'я. Це давній тип верхнього вбрання з трьома клинами і великим відкладним коміром з тонкої червоної, синьої або зеленої «байки» (спеціального ворсистого сукна, раніше привізного, а з XVIII ст.— місцевого виробництва). Вся поверхня юпки прикрашалася саморобними китицями («хвостиками», «ковтками», «мухами») з кольорової вовни, які контрастували з основою юпки.

ДОПОВНЕННЯ КОСТЮМА (аксесуари)

Пояс, головний убір, взуття, зйомні прикраси— невід'ємна частина комплексу народного одягу кінця XIX — на початку XX ст., що пройшли тривалий шлях свого розвитку. Це призвело до значного різноманіття функцій, багатства матеріалів, форм, технік виконання, художніх рішень. Вони були яскравими виразниками локальної специфіки костюма, відбиваючи етнічну історію, етнокультурні взаємовпливи. В кінці XIX ст. у жіночому традиційному українському костюмі була неприпустимою відсутність головного убору, пояса або ж культових прикрас. Останні зберігають давні, спільні для трьох східнослов'янських народів риси. З ними пов'язано багато давніх традицій, вони виступали вагомими компонентами в народних обрядах, повір'ях, про що свідчать численні фольклорні записи.

Пояс, головний убір, взуття, зйомні прикраси були і виразниками естетичних поглядів. Ці важливі декоративні елементи підкреслювали святковість або буденність комплексу, створювали цілісний художній образ. Маючи певною мірою самостійне значення, кожний із додаткових елементів костюма може стати об'єктом спеціального дослідження етнографів та мистецтвознавців. Однак тільки при комплексному вивченні основних та допоміжних деталей одягу можливе відтворення народного традиційного костюма кінця XIX — початку XX ст., тільки комплексний підхід спроможний розкрити його локальну специфіку, функціональну та художню завершеність.

Пояс— один із обов'язкових елементів і одночасно прикраса одягу східних слов'ян. У старослов'янських, переважно чоловічих похованнях, зрідка знаходили залишки тільки шкіряних поясів, досить вузьких, з мідними або срібними пряжками, наконечниками та бляшками. Це наводить дослідників на думку, що плетені або ткані з натуральних волокон пояси в похованнях не зберігалися. В XIII—XV ст. дорогоцінні пояси були важливою соціальною ознакою, знаком феодальної гідності, прикрасою одягу князів, бояр. Золоті та золочені, прикрашені перлами, сердоліком пояси передавалися у спадок, спеціально вносилися у майнові описи. У XVI—XVII ст. зміни в костюмі феодальної знаті здрібнили соціальну функцію пояса, та все ж його декоративна роль збереглася.

У народному костюмі кінця XIX — початку XX ст. пояс виконував різноманітні функції. За допомогою пояса закріплювався поясний та охоплювався розпашний верхній одяг (для утеплення). Він стягував та захищав м'язи живота від розтягів під час важкої фізичної праці. На поясі носили різні предмети повсякденного вжитку. Він був своєрідним талісманом та прикрасою. Пояс — один із видів народного мистецтва, нерідко він ставав неповторним художнім виробом. На його давнє походження вказує значна кількість повір'їв, що пов'язані з поясом як талісманом. У слов'янських народів здавна існувала традиція зображати на поясі певні знаки — обереги,

символи, емблеми. У XIX ст. в орнаментацию пояса іноді вписували свої ініціали або ім'я (як і ім'я коханої або коханого), дату та місце народження. Неодноразово підкреслювалося і емблематичне значення народних орнаментованих поясів українців.

Із поясом пов'язані і питання народної етики, а також обрядовості. За народними звичаями, ходити без пояса (у некомплектному одязі) означало скомпрометувати себе.

Регіональну своєрідність народних традиційних поясів кінця XIX — початку XX ст. створювали матеріал, розмір, техніка виготовлення, орнаментация і колорит, а також способи пов'язування. Пояси виготовлялися з вовни, льону, коноплі, тканини, шкіри. Заможне населення використовувало шовк-сирець різних кольорів, срібну та золоту нитки. В кінці XIX — на початку XX ст. за розміром (особливо шириною) і призначенням можна виділити дві групи жіночих поясів. Це вузькі пояси — крайки та пояси широкі (до 30 см), якими здебільшого підперезували різні види верхнього вбрання, а з часом керсетку. За технікою виготовлення пояси були ручного і машинного ткацтва та плетені. Пояси, ткані на дощечках (на бердечці), могли бути одноколірними (без малюнка) або ж (частіше) пофарбованими в червоний чи зелений кольори, а також поліхромними, з виразним орнаментальним малюнком геометричного або рослинного характеру. Викінчувалися пояси різноколірними торочками або великими кулястими китицями (кутасами). Плетення поясів «по стіні» — особливий спосіб, у якому використовують різні техніки — плетення або в'язання. Вони створювали цікавий зоровий ефект. Наприкінці XIX ст. найрозповсюдженішими поясами були вовняні саморобні, пофарбовані вручну у яскраві червоні, зелені та інші кольори. Бідніша частина населення економічно відсталих північних районів носила нефарбовані білі пояси або лико чи- мотузочок.

Крім саморобних поясів, поширені були й пояси, виготовлені міськими ремісниками.

Очкур— вузький пояс, шкіряний або з рослинних волокон, який втягувався в обшивку («очкур-ню») широких штанів. Побутовав він на Подніпров'ї.

Пояс-рушник— був обов'язковим для нареченої під час весільного обряду не тільки в українців, але й у інших східнослов'янських народів. На Поліссі жінка за традицією дарувала чоловікові червоний пояс, нібито оберігаючи його від нещастя (пристріту, наговорів, жіночих чарів). Наречена на Полтавщині підперезувала нареченого святково вишитим поясом, що, за народними повір'ями, зміцнював чоловічу силу. Пояс підкреслював святковість одягу, був показником заможності його власника.

Слуцькі пояси. Широкого розповсюдження у XVIII ст. серед багатих верств українського населення, в тому числі серед козацької старшини, набули пояси з дорогої тканини. На початку XVIII ст. шовкові, ткані золотом і сріблом пояси привозили в Україну з Китаю, Туреччини та Персії. Особливо цінувалися персидські пояси з тонкого кашеміру, з однобічним орнаментом, вишуканих кольорів і малюнків. У середині XVIII ст. на території Білорусі в м. Слуцьку була заснована одна з найбільших мануфактур з виробництва поясів. Попит на слуцькі пояси у другій половині XVIII ст. був великим не лише у Білорусі, але й у Росії та Україні, їх носили у комплексі із жупаном та кунтушем. Характерною особливістю слуцьких золотих поясів була їхня двобічність. Кожна із сторін мала свій колір і візерунок. Розкішні шовкові, з рослинним малюнком, слуцькі пояси були прикрасою святкового одягу запорозьких козаків. Мануфактура з виробництва золототканих поясів наприкінці XVIII ст. поступово почала занепадати через відсутність місцевої сировини (шовку, золотої, срібної нитки), яку необхідно було ввозити з-за кордону. Однак, традиція використовувати широкі ткані пояси, у колориті і малюнку яких простежувалися східні мотиви, збереглася в Україні до кінця XX ст.

Черес— шкіряний чоловічий пояс, поширений у гірських районах Карпат. Череси були різних розмірів. «Пасок» на одну пряжку — «малий ре-

мін», на дві пряжки — «великий ремінь». І великий ремінь на шість пряжок. Оздоблювалися вони різними техніками — витисканням на шкірі, мідяними ланцюжками, гудзиками місцевої гуцульської роботи («ціточки»), плетінкою із кольорових шкіряних тасемок. З правого боку череса звичайно висів на мідяних ланцюжках «рекітязь» — гаманець для зберігання грошей, «кресало» і «протичка» для люльки. З лівої сторони череса був прикріплений ігольник. З-під череса було видно «люльку» і «дармовіси» від гаманця. До широкого пояса на чотири-п'ять пряжок прикріплювався ще роговий «сугак» — пристрій для розв'язування вузлів, а також складаний «бганий» ніж і металевий топірець. Через плече перевешувалася дерев'яна або рогова порожниця.

Черес з калитою— різновид шкіряного пояса, який носили чумаки. Був у вигляді довгого вузького шкіряного мішка з пряжкою на одному кінці і ремінцем на іншому.

Головний убір.

В комплексах народного одягу особливе місце посідає головний убір. Він підсилює локальну специфіку одягу, підкреслює його святковість або буденність, соціально-класові та вікові особливості, сімейний стан людини.

Дівочі зачіски. Мініатюри старих рукописів свідчать про те, що слов'янські дівчата носили розпущене волосся, розділене посередині проділом. Ця глибока традиція впродовж сторіч зберігалася в побуті українських дівчат. Для кінця XIX — початку XX ст. це явище уже стає винятком і нерідко пов'язується з тим чи іншим обрядом. На Поділлі, зокрема, жінки розпускали волосся на знак жалоби під час похорон. На значній території України дівчата розпускали волосся на весіллях. Під час роботи волосся підв'язували або заплітали в коси. Для дівчат характерною була зачіска з однією або двома косами. Зачіска в дрібненько сплетені косички — «дрібниці» поширена була серед дівчат Поділля, Київщини та Полтавщини. Подільські дівчата заплітали волосся в багато попліток

(дрібниці) і закладали на голові вінкоподібним способом. Дівчата на Волині та Поділлі заплітали коси учетверо — «батіжком».

У деяких місцевостях Прикарпаття (Бойківщина) був поширений старовинний звичай — своє власне волосся вдвічі подовжувати штучними «косами» з червоної бавовняної волічки. На Гуцульщині дівчата заплітали волосся в косу разом з ниткою «шваркою», на яку нанизували мосяжні гудзики, що прикрашали косу. Щоб прикріпити косу, її густо і міцно оплітали ще червоною вовною — «попліткою». Для збереження зачіски «упліт» дівчата прив'язували кінці кіс на тім'ї червоною стрічкою, яку пов'язували на потилиці. Всю зачіску прикрашали різними живими квітами — «закосичували». На Закарпатті дівчата також заплітали волосся у дві коси — «плетіна». Голову перев'язували різнобарвною вовняною опояскою, а на потилиці звисали жмути з червоної вовни — «бовтиці». На Покутті дівчата розділяли волосся на тім'ї на дві половини і заплітали над вухами коси — «китки», які укладали довкруг голови на зразок вінка.

Для дівчат лівобережної Наддніпрянщини типовим у святкові дні було заплітання волосся в одну косу, яка вільно звисала на спину, а в будень у дві, що закладалися вінком навколо голови. На Правобережжі — і в свято, і в будень дівчата заплітали волосся здебільшого у дві коси, які вільно спадали на спину, а під час роботи — закріплювалися навколо голови. На Полтавщині дівчата інколи заплітали волосся в одну велику і кілька маленьких кісок. Зафіксовані й складніші види зачісок. Наприклад, зачіска у зв'язки, при якій частина волосся спереду відділяється і розподіляється на прямий проділ та напускається на обидві сторони чола, утворюючи так звані «начоси», кінці яких закладаються за вухами під коси. В коси вплітають кісники у вигляді вузької яскравої «стрічки» («шнурка», «стьожки»).

Звичай прикрашати голову квітами в Україні був дуже поширений. В народі так і говорили — «квітчатися». Дівчата, заплітаючи волосся у дві коси, обвивали їх навколо голови та закріплювали в них квіти, що створювало враження одягнутого на голову вінка.

Дівочі головні убори відрізнялися суттєво від жіночих. Їм притаманна велика різноманітність і пишність кольорів. Великою різноманітністю форм і оздоблень відзначалися дівочі головні весільні убори. Характерна особливість дівочих головних уборів полягала в тому, що маківка голови була завжди відкритою. Звідси й назва головного убору — вінкоподібний.

Вінкоподібні головні убори поділяються на вінки-шнури, вінки площинні, вінки звиті. Різним буває матеріал (стрічки, плетені шнури, шовкова тканина, пташине пір'я, штучні та живі квіти), конструкція, форма і техніка виготовлення цього виду головного убору (від тоненької стрічки до високих, складних за конструкцією вінків).

Вінки-шнуримали вигляд тоненької яскравої стрічки, яку пов'язували навколо голови і закріплювали ззаду, стримуючи розпущене волосся. За таку стрічку, зокрема на Чернігівщині, з обох боків голови затикали штучні або живі квіти. Іноді на таку стрічку нашивали закладену у дрібні складки різнокольорову тканину, що імітувала вінок (Київщина).

Вінкоподібне площинне вбрання голови робилося обов'язково на твердій (іноді картонній) основі, яка мала циліндричну форму. Часом на таку тверду основу у багато рядків нашивалися вузенькі різнокольорові стрічечки, зібрані у дрібні складки, здебільшого ж основа лише обтягувалася шовковою тканиною, а зверху прикріплювалися квіти (Київщина, Полтавщина).

Вінки звитібули наступною стадією розвитку дівочих головних уборів після простого закладання квітів за стрічку та за коси. Цей святковий дівочий головний убір відзначався територіальними особливостями. На середньому Подніпров'ї розмір квітів поступово зменшується в напрямку до потилиці, в той час як в інших місцях (наприклад, на Поділлі) «квітчалися» в протилежному напрямку.

Вінок звитий, чубатий — такий, у якому композиційний акцент спереду, залежно від призначення (на весілля або просто святковий). Звитий вінок міг бути більш-менш нарядним і складним. Він робився із чорнобривців, рожі, волошок, маку, жоржини, барвінку або штучних

(воскових чи з паперу) квітів і прикрашався сусальним золотом, пташиним пір'ям, пофарбованим у яскраві кольори. Ззаду чіплями барвисті стрічки. Вінки на Західній Україні прикрашали волічковими «уплітами», «герданами» з скляних намистинок, обрядові вінки — листками позолоченого барвінку тощо.

Дівчата запинали голову попід бороду червоною узористою хустиною і, пов'язавши її на тім'ї, спускали кінці з тороками поза головою — «у переміть». Попід хустку втикали з боків голови живі квіти («чічки»). На Івано-Франківщині дівчата прив'язували до кіс цілі жмутки червоної, рідше різнокольорової вовни, яку опускали на плечі,— «уплітки».

Буковинські гуцулки носили вінки з стеклярусу і стрічок, штучних квітів і павиних пер — «ка- рабулі». На весілля вдягали головний убір за формою шапочки, зроблений із гальонів, герданів та стрічок. Це головне накриття над чолом було оздоблене круглими металевими бляшками, збоку — китицею із квітів, а верх — китицею з трави (ковилію).

На свята дівчата прикрашали коси квітами або дрібними перами, які вмочували в розтоплений віск і наклеювали позліткою («шумихою»). Зверху накладали різнокольорові шовкові стрічки, кінці яких опускали на плечі. Під час роботи дівчата підв'язували волосся стрічками, пов'язками.

Лопатушка (на Полтавщині) складалася з окремих колоподібних елементів із закладеної у дрібні складки різнокольорової тканини або шовкової стрічки, які закріплювалися на твердій основі циліндричної форми.

Пов'язка— закріплений на каркасі яскравий вовняний платок (Чернігівщина, Полтавщина).

Стрічки-бинди. За допомогою різнокольорових стрічок дівчата прикрашали весь комплекс вбрання, прикріплюючи їх у великій кількості до стрічки або до вінка на потилиці, або пришиваючи до стрічки, яка пов'язувалася на шиї (Чернігівщина, Лівобережна Київщина та Черкащина).

Чільця виготовляли з латуні, у вигляді низки тоненьких орнаментованих пластинок, що спадали на чоло. Чільця, що побутовали в

XIX ст. на Гуцульщині, зберегли багато архаїчних рис, які нагадують старовинні головні прикраси періоду Київської Русі.

Зачіски та головні убори заміжніх жінок.

Зачіски заміжніх жінок помітно відрізнялися від дівочих. Заміжні жінки не заплітали волосся в коси, а, розділивши надвоє, зав'язували у джгут, звивали у плоский вузол на потилиці. З давніх-давен у східних слов'ян існував звичай — дівчині, яка виходить заміж, накидати на голову покривало. Звичай не заплітати заміжній жінці волосся в коси в Україні також дуже давній і сягає, мабуть, тих часів, коли слов'янські дівчата взагалі не заплітали волосся в коси, а виходячи заміж, просто підбирали його. На значній території України зачіска жіночого волосся XIX — початку XX ст. зводилася до простого закручування його у вузол і підтикання під головний убір. У районах Подністров'я, на Бойківщині жінки заплітали волосся у дві коси, подовжені доплетеними до них «уплітами» з червоної вовни і спущеними на плечі, вкладали над чолом очіпок, зроблений з кольорової бавовняної хустки, міцно зав'язаної на дерев'яний обруч. Такий очіпок оздоблювали низкою великих приколок із блискучими золотистими головками. Від цього очіпка на плечах звисали дві довгі червоні стрічки — «партиці» поміж косами, що спадали нижче талії. Зверху на очіпкок накидали білу хустку таким чином, щоб обидва кінці схрещувалися під бородою і зав'язувалися на шиї.

Засвітити волосся— давній термін, що означав ходити з непокритою головою. Колись для заміжньої жінки це вважалося гріхом. За стародавніми народними уявленнями, простоволоса заміжня жінка накликала неврожай, хвороби та пошесті.

Кибалка— луб'яне кільце, на яке жінка намотувала волосся, перед цим розділивши його на дві частини і скрутивши кожен з них у джгут. Підкладки мали різні назви: «кибалка», «гибалка», «хомевка», «хомля», «обруч», «кичка». Кибалку у вигляді круга виготовляли із конопляного шнурка або скрученого полотна, дерева, лика, соломи. Кибалку накладали на голову, а

опісля закручували на ній волосся. Поверх кибалки накладали «очіпок», який пов'язували «наміткою» або «хусткою».

Намітка— прямокутний платовий жіночий головний убір. Це льняна або конопляна тонка чи взагалі прозора (часом підкрохмалена) тканина, що має довжину приблизно 5 м, ширину 50 см. Найхарактернішим способом пов'язування цього типу вбрання на середній Наддніпрянщині було обгортання його навколо очіпка та пов'язування пишним бантом ззаду. Цей старовинний вид головного убору в різних етнографічних районах України мав різні назви. Найпоширеніші були такі: «плат» (Волинь, західне Полісся), «завивало» (Полісся), «серпанок» (південне Полісся), «перемітка», «рантух» (Львівщина, Гуцульщина, Буковина), «примітка» (Івано-Франківщина), «завійка», «наміт» (Прикарпаття), «намітка» (Подністрів'я), «рушник» (Буковина), «рубок» (Лемківщина). Все це — рушникоподібне жіноче вбрання для голови. Незважаючи на їх локальні назви та відмінності у способі носіння, всі вони мали вигляд довгого шматка полотна (до 3-х метрів). Коротші кінці його були прикрашені пишним тканим переборним орнаментом. Короткі кінці намітки називали переміткові забори.

Очіпки. Очепок, чепець, чіпек, каптур, капор, чепак та керпа були невід'ємною частиною головного убору заміжніх жінок. Навіть у наш час ще збереглися різні традиційні назви цього вбрання: очіпок твердий, чушка м'яка. Твердий очіпок-шапка шився з парчі та шовку, був на підкладці, часом утеплений і виразно прикрашався вишивкою та мав чимало складних локальних форм і художніх рішень.

Варто відзначити, що очіпок, який одягала молода на весіллі, був символом щастя і продовження роду. Це свідчило про магічну функцію очіпка, одягнутого на голову в день весілля.

Убрус. На всій території України аж до кінця XIX ст. зберігся стародавній звичай покривати заміжній жінці голову полотнищем тканини, що з часом перетворилося на різні форми традиційного жіночого головного вбрання. Про давність цього типу вбрання свідчать літописні згадки, що від-

носяться зокрема до головного убору «убруса». Убрус зображено на мініатюрах XI ст., згадується він і письменниками подальших сторіч. На основі цих пам'яток можна твердити, що найдавнішим головним убором слов'янських жінок був шматок полотна, витканого з найтоншої пряжі, так званий убрус, назва якого збереглася в Україні до наших днів.

Це вбрання умовно назване платовим. Його можна поділити на дві великі групи: прямокутне і квадратне. Кожна з цих груп за способами пов'язування та запинання має безліч місцевих варіантів.

Хустки. До групи платового вбрання можна віднести і розповсюджене в Україні, особливо в другій половині XIX та у XX ст., квадратне жіноче головне вбрання — хустки та шалі. Різноманітними були способи пов'язування хусток, які частково наслідували способи пов'язування наміток. На півночі України хустка пов'язувалася під підборіддям і кінці її зав'язувалися на маківці голови. Цьому способу передувало зав'язування двох невеликих платків, один з яких проходив під підборіддям. На Київщині кінці платка жінки обгортали навколо шиї і зав'язували на потилиці. На середньому Подніпров'ї платок драпірувався у особливий спосіб довкруги очіпка, закриваючи потилицю. На Лівобережжі платок теж драпірувався довкруги голови, але вже залишав відкритим денце очіпка.

Чушка— збірний або м'який очіпок. Одягався під платове вбрання або під твердий очіпок.

Чоловічі зачіски. Для найрозповсюдженіших чоловічих зачісок селянського населення України у XIX ст. характерне досить високе підрізання волосся навколо всієї голови. Зверху від маківки волосся прикривало підголені місця.

Підворота— зачіска, що була поширена в Україні на рубежі XIX—XX ст. Волосся втиналися довкруг голови, а на потилиці залишалося довшим. Так підстригались і гуцули. Волосся підрізали на чолі, над очима, а ззаду залишали довгим, іноді заплітали його в одну чи дві коси.

Під макітру («в кружок») — стрижка, яка побутувала в XVII ст., коли по насунутій на голову макітрі відтинали волосся рівно довкруг голови. Ця

стрижка збереглася на Поділлі до початку ХХ ст. їй передувала традиція голити всю голову, залишаючи на маківці довгого чуба — «оселедця», якого закручували за вухо. Ця традиція побутувала переважно серед запорозького козацтва.

Чоловічі головні убори.

«*Брилі*», «*солом'яники*». Солом'яним брилям — капелюхам належить важливе місце серед головних уборів українських селян. Солом'яні капелюхи плели у різні способи: рівною широкою стрічкою — «в зубчики», «луску», «косичкою» і т. п. Перші носили назву простих, а другі зубчатих. Широкою популярністю користувалися капелюхи з широкими полями і головкою у вигляді усіченого конуса.

Солом'яні капелюхи буковинського Поділля мали високе дно та вузькі, загнуті догори поля, які облямовувалися чорною стрічкою. Вони оздоблювалися квітами, герданами та перами з когутів. На Подністров'ї високі головки капелюхів прикрашували плетеними із різнокольорового бісеру «герданами», павиними перами, паперовими й волічковими квітами.

Шапки (капелюхи) — були найдавнішим типом чоловічих головних уборів. Селяни взимку носили шапки з овечого хутра або сукняні з хутровою опушкою. Ця стародавня традиція збереглася і на кінець ХІХ — початок ХХ ст. У способі носіння головних уборів спостерігаються локальні відмінності. Шапки носили залежно від місцевих традицій — прямо на всю голову, заломлювали по середині, зсуваючи на потилицю або на бік («на ба-кер»).

Клепаня — шапка гуцулів червоного або темно-синього сукна, підбита баранком і облямована лисячим хвостом, яку носили взимку. Кінці клепані можна було стягнути догори і зав'язати на тім'ї.

Кресаня — чорний фетровий капелюх у гуцулів. Дно його було обведене золотистим галоном, мосяжною узорною бляхою — «басаманом», а також різнокольоровими шнурками «байорками», «черв'ячками». Кресаню підтримував ремінець («підборідь») з червоного сап'яну, вибитий узорно мосяжними капелями. На Західній Україні парубки («легіні») оздоблювали

капелюх-кресаню пір'ям глухаря («готура») або павиними хвостами («когути», «павуки»). Збоку капелюха-кресані звисали кулястої форми вовняні китиці («бовтиці»).

Кучма— висока циліндрична, рідше півсферична, конусовидна шапка з овчини або з іншого хутра, яка була відома на території всієї України. Циліндрична форма смушевих шапок переважала на Поділлі і на півдні Волині. На півдні і південному заході України побутували конічної форми шапки зі зрізаним верхом, на Чернігівщині і на півночі, північному заході Волині прижилися шапки рогаті.

Мазницічоловіки носили на Поділлі і в південній частині Волині. Це чорні великі смушкові шапки з суконним дном, циліндричної форми, з розрізом збоку, прикрашеним кольоровою стрічкою. Сукно на денці було синього або зеленого кольору. На Поліссі й на Прикарпатті поширення набули кучми з чорної вовни з верхом синього або чорного сукна.

Малахай(капелюх) носили в холодну пору року на Чернігівщині. Це кругла хутряна шапка з навушниками.

Шник— зимовий головний убір, дно і верх якого виготовлявся з червоного сукна або з чорної баранячої шкіри.

Шолом («йолом», «яломок», «магерка») — повстяні шапки давнього походження. Виготовлялися вони з коричневої або сірої повсті. За формою були півсферичні або конусоподібні, без крис або з високо загнутими крисами (полями). Суконні шапки з чотирикутним верхом, з хутровим або полотняним полем характерні для Волині.

Взуття.

Форма і матеріал для взуття виникли і розвивалися в різних регіонах України залежно від природних географічних умов, а також від виду господарчої діяльності та економічного становища селянства. В Україні побутувало взуття з рослинних стебел або з деревної кори («лика»), із шкіри та повсті. Саме матеріалом обумовлювалася техніка виготовлення взуття. Воно було плетеним, стягнутим або шитим.

Аичаки (постоли з лика) — взуття, плетене з деревної кори. Із двох способів плетіння цього типу взуття — скісного і прямого, на території України розповсюджений прямий. На виготовлення личаків бралось лико лози, липи, в'яза. Це взуття робилося з прямого плетіння підошви та петель обабіч ступні. На носі личаки трималися за допомогою мотузка з лика або конопель, який протягувався крізь петлі. Аичаки недовговічні і тому у хаті завжди був запас матеріалу для їх виготовлення, а плести їх міг будь-хто із членів родини.

Постоли («моршні», «ходаки») — взуття, що збереглося в Україні до початку ХХ ст. Це дуже давній і зручний загальнослов'янський тип шкіряного стягнутого взуття. Виготовлялось воно із товстої, якомога м'якої волячої або свинячої сиром'ятної шкіри. Стягнуте взуття робилося із одного шматка шкіри. Залежно від конфігурації носка воно могло бути тупоносе і гостроносе. Способи кріплення цього виду взуття до ноги, а також характер декоративного оформлення диктовані місцевими уподобаннями.

Сап'янці («чорнобривці») — святкові жіночі чоботи, котрі шилися із різнокольорової шкіри — сап'яну (червоного, зеленого, жовтого кольорів), із трохи задерними вгору носками, невисокими халявками і вищими, ніж у чоловічих чоботах, підборами. Такі чоботи були рантовані і шилися, зазвичай, на праву та ліву колодку, виразно оформлялися орнаментом. Вони, як правило, були приналежністю вбрання лише дуже заможних жінок. У бідноті ж, коли й були які чоботи, то нерідко одна пара на всю родину, і вдягалася здебільшого на свята.

Чоботи— шите шкіряне взуття, яке було відоме на території України ще за давньокиївської доби. Однак широко ввійшли вони в селянський побут набагато пізніше, лише наприкінці ХVІІІ — в ХІХ ст., та й то головним чином заможного населення.

Прикраси.

В кінці XIX — на початку XX ст. в Україні серед сільського та міського населення побутували сережки, каблучки та велика група шийних та нагрудних з'ємних прикрас. Особливе естетичне значення мали нагрудні прикраси. Вони склалися з багатьох компонентів, гармонійно пов'язаних між собою, були обов'язковою складовою для всього комплексу вбрання, надавали йому локальної специфіки, композиційної завершеності. Вироблялися прикраси місцевими ремісниками-ювелірами або ж завозилися з інших країн. їх охоче купували на ярмарках та в спеціальних торгових рядах у великих містах. Вони завжди були модними селянськими «коштовностями».

Корали, бурштин, хрест, дукач, серги— це коштовності, які збиралися впродовж поколінь. Коштували вони часом більше ніж господарство і передавалися у спадок від покоління до покоління. Зберігалися як сімейна реліквія, були освячені незмінністю моди.

Сережки-ковтки— один із найдавніших і обов'язкових загальнослов'янських видів жіночих вушних прикрас, які широко побутують дотепер. На давнє походження сережок вказує і значна кількість повір'їв, пов'язаних з ними. Сережкам за народними повір'ями надавалася властивість знімати головний біль. За традицією, в піст або під час жалоби одягали найпростіші сережки у вигляді кільця; в першу шлюбну ніч молода знімала сережки, бо вважалося, що загубити сережку — на нещастя. В Україні в кінці XIX — першій половині

XX ст. майже з двохрічного віку дівчатам проколювали вуха. Маленькі дівчата носили мідні, старші — срібні, позолочені, а то й золоті сережки. Форма їхня була дуже різноманітною. Найбільшого поширення набули невеликі дуті каблучки або площинні, у формі напівмісяця — «калачики» з нескладною різьбленою орнаментациєю. На Полтавщині на рубежі XIX—XX ст. були розповсюджені сережки «п'явочки» у вигляді кільця; «уточки» —

кільце із зображенням качки; «метелики», «ягідки» із тонкого обідка з великим червоним камінцем — «вічком»; «маківки» у вигляді квітки з голубим або червоним камінцем посередині. До сережок іноді кріпилися привіски — «бовти», «телепони». Стародавнє походження мають різноманітні металеві сережки гуцулів особливої грушоподібної форми.

Шийні та нагрудні прикраси складалися з багатьох компонентів, які мали місцеві особливості щодо матеріалу, техніки виготовлення, художніх прийомів, характеру поєднання їх у комплекс. До складу шийних та нагрудних прикрас входило різне за матеріалом намисто, вироби з бісеру, а також прикраси з металу (ланцюжки, хрестики, згарди, монети-дукачі). У Центральній Україні носили багато разків різнокольорового або червоного намиста, монети-дукачі, ланцюжки з хрестиком або прикріпленими до них «бовтунцями», «дармовіса-ми». На Лівобережній Україні ширшого розповсюдження, як прикраса, отримав один великий дукач із розкішно оздобленим металевим бантом. На Правобережжі переважно носили 3—5 невеликі, з'єднані між собою монети. На Гуцульщині збереглися в народному побуті найдавніші залишки металевих прикрас — згарди у вигляді нанизаних хрестиків. Крім згард, ще й у ХХ ст. гуцули широко використовували намисто з різнобарвного венеційського скла, а також плетені з бісеру прикраси (силянки, гердани).

Намисто було найпоширенішою складовою частиною жіночих нагрудних прикрас на всій території України. Воно відрізнялося матеріалом, кольором, формою і способами носіння. Найбільше цінилося намисто із дорогих природних матеріалів — коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти. В ряді районів Західної України зберігалася архаїчна традиція прикрашатися намистом із плодів рослин — «клокічка». В ХІХ ст. серед заможніших верств українського сільського населення було розповсюджене привізне намисто із гранатів та кольорової смальти: кровавниці, блискавки, перли. Дорого цінувалося і гуцульське намисто з венеційського різнокольорового скла, яке завозилося з Венеції.

Намісто бурштинове. На лівобережній Наддніпрянщині було поширене намисто з «щирого» бурштину, що добувався в околицях Києва. Носіння такого намиста у східнослов'янських народів було пов'язане з стародавніми повір'ями про те, що воно приносить здоров'я та щастя. Здебільшого носили одну довгу, масивну низку бурштину разом з кораловим намистом.

Намісто кораловене було найширшого розповсюдження в Україні, хоча воно і було не кожному по кишені. Ставлення до цього елемента прикрас відбилося і в його назвах. Добре, справжнє намисто, щирі корали, мудре намисто. Корали були різні за якістю, розміром, обробкою, кольоровими відтінками. Дешевші корали були невеликі, нарізані у формі трубочок, маленьких циліндриків — «колюче» намисто. Дорогі червоні корали оброблялися у вигляді овалу, барилець. На Правобережжі центральні великі намистини стягувалися срібною обручкою, в той час як на Лівобережжі між коралами нанизувалися срібні бусини («риффи», «пугвиці»). Кількість разків коралового намиста (у багатих — до 25) та характер обробки свідчили про статки їхнього власника.

Вважалося, що коралове намисто наділене особливими лікувальними властивостями. В часи жалоби та в піст замість червоного намиста одягали скляне — молочне або прозоре. На весіллях, від вінця до обряду одягання очіпка — за традицією, на молодій не було ніякого намиста. Після тридцяти років жінка нерідко відмовлялася від носіння намиста. Але в окремих випадках його носили й до сорока років. («Як якій добре жити, то й довше носить намисто»). Жінки похилого віку рідко носили намисто, та й то в незначній кількості і темного кольору. На свято, ідучи до церкви або «на музики», всі груди завішувалися різнокольоровим намистом. Добре коралове намисто було у заможніших, бідні купували намисто з різнокольорового скла.

Намісто скляне (недуге різнокольорове) або камінне поширилося з середини XIX ст. Воно було білого, блакитного, зеленого, жовтого, червоного, вишневого, чорного кольорів. Іноді на одну низку нанизували

різнокольорові намистини. В кінці ХІХ — в першій половині ХХ ст. в Україні розповсюджуються різнокольорові скляні, іноді як ялинкові, буси, які органічно доповнювали декоративні особливості комплексу народного вбрання цього періоду. Намисто з доброго натурального каміння, хоча і вийшло на початку ХХ ст. з ужитку зберігалось селянами впродовж всього ХХ ст. Особливо коралове намисто було високо оцінене за своїми художніми якостями міським населенням і в 60- і — 70-і роки ХХ ст. отримало своє нове життя, використовуючись як прикраса для сучасного одягу.

Шийні прикраси бісеру були традиційними на Прикарпатті, Закарпатті, Буковині і Поділлі. Різнокольоровий бісер нанизувався на шовкові або волосяні нитки, які плели або ткали для утворення мальовничого геометричного, іноді рослинного орнаменту. Бісерні прикраси могли бути у вигляді смуги або опліччя і мали свої регіональні особливості за формою, способами плетіння, малюнком, колоритом.

Гердани.

Герданик, герданка, гарда, крайка та лучка — шийні бісерні прикраси у вигляді досить вузької смуги.

Сильянки. Сильованки, силенки, плетенки, плетінки — назви бісерних прикрас, що походять від техніки нанизування (силення) бісеру. Були і ткані нашійні бісерні прикраси. Виробництво прикрас з бісеру мало подальший розвиток і в ХХ ст. Воно стало основою художнього промислу. Ця продукція має попит і тепер в Україні та за її межами.

Шийні металеві прикраси.

До традиційних народних шийних та нагрудних прикрас входили і ювелірні вироби з металу, які мали дуже давнє походження. Вони також були в Україні дуже різноманітні стосовно видів, функціонального призначення, місцевих традицій ювелірного виробництва.

Дукати — монети, які стали пережитком давніх форм і займають особливе місце в комплексі українських традиційних нагрудних прикрас. Звичай перетворювати монету на прикрасу відомий багатьом народам, в тому

числі і слов'янам. У різних народів монети нашивали на одяг, доповнювали ними ювелірні вироби або повністю виготовляли з монет окремі прикраси. Батьки нареченої готували своїй дочці прикраси з металу та коштовного каміння. В Україні в ХІХ — на початку ХХ ст. побутували різні способи використання монет як прикрас 3-5-7 та більше монет скріплювалися між собою у вигляді намиста; монети прикріплювалися також і до коралового намиста.

Дукач (личман) — прикраса у вигляді окремої медалевидної монети з металевим бантом. Дукач у вигляді великої монети — дуката і прикріпленого до неї металевого і прикрашеного коштовним камінням банта займав центральне композиційне місце у всьому комплексі нагрудних прикрас. Дукачами у ХІХ і ХХ ст. називали і дуже різні за матеріальною та художньою цінністю жіночі прикраси — від грубого, але старанно виготовленого ювелірного виробу до фабричної штампованої бляшки. Відповідно до цього в одних місцевостях України дукач на початку ХХ ст. лишався народною святковою прикрасою, в інших — дукачі носили щодня не тільки дорослі, а й діти. Найбільший інтерес дукачі становлять як пам'ятки народного мистецтва, що донесли до нас десятки найрізноманітніших, подекуди зовсім не властивих селянському побутові композицій і сюжетів. Використовувались австрійські дукати, а згодом російські рублі та місцеві підробки рубля — вироби з якими-небудь зображеннями. Особливе значення має група дукачів місцевого виготовлення. Дукачі ж у власному розумінні цього слова та дукачі-намисто більше характерні для Лівобережжя. Вони побутували на Чернігівщині, Полтавщині та на Слобідській Україні. Часом обидві традиції — носити намисто з дукачів та один медалевидний дукач не виключали одна одну.

Згарди — архаїчна українська шийна прикраса культового призначення гуцулів. Вони були у вигляді нанизаних на ремінець, шнурок чи дротик в один, два чи три ряди мідних литих хрестиків, між якими нанизувалися мідні трубочки чи спіральки, згорнуті чи скручені з латуні або міді.

Рифи (пугвиці) — металеві буси, які чергувалися з кораловим намистом. Вироблялися місцевими ремісниками-ювелірами. Разом з ланцюжком і хрестиком композиційно врівноважували великі металеві дукачі. В західних областях України дукачі часом замінювались однією чи декількома металевими або фініфтяними іконками чи хрестиками.

Хрестик (один або декілька) — культовий елемент, який також входив до комплексу українських нагрудних прикрас і був одночасно виразною оздобою. Хрестики були срібними, часто прикрашалися емаллю. Заможніше населення носило й золоті хрестики. На Лівобережжі досить великий хрест носили на довгому ланцюжку або на вузькій стрічці. На Полтавщині зустрічалися і дерев'яні, скляні білі та кольорові хрестики.

На правому березі Дніпра, зокрема на Черкащині, на ланцюжок нанизували по декілька маленьких хрестиків.

Традиційне вбрання кожного народу є одним із найбільш масових видів його художньої творчості. Народний одяг відзначається простотою форм, стрункістю силуету, багатством і різноманітністю прикрас, насиченим колоритом. Народне вбрання включає до єдиного художньо-практичного ансамблю мистецтво крою, ткацтво, вишивку, аплікацію, плетіння, обробку шкіри, металу тощо.

Колорит багатьох регіонів України був світлий, збагачений яскравими кольорами вовняних плахт, запасок, поясів, вінків, червоного намиста й стрічок. Колорит з перевагою червоно-чорно-синього оздоблення характерний для Центрального Подніпров'я. Цікаві яскраво оздоблені багатою вишивкою сорочки Київщини. Сорочки полтавщини в основному вишиті вирізуванням, мережкою, нитками білого або сірого кольору. На Поділлі та Буковині переважала червоно-чорна, жовта та синя вишивки. Заткані червоним сорочки Волині чудово поєднувалися з червоно-жовто-зеленими сандараками та яскраво розшитими кусанами.

Для Чернігівської області характерні білі вишивки. Геометричний або рослинний орнамент вишивається білими нитками або ж із вкрапленням червоного і чорного. Виконується дуже дрібними стібками, що нагадують бісерні вишивки, характерні для чернігівських сорочок.

Сорочки на Полтавщині вишиваються головним чином білими нитками,

дуже рідко червоними або сірими. Манишка білих сорочок у старих зразках прикрашалася білим візерунком, виконаним гладдю. Візерунок обводився чорними або кольоровими смугами. Техніка вишивання - шов "вперед голкою", "хрестик", шов "позаду голки".

Техніка вишивання Харківської області має дуже багато спільного з формами вишивки, сталими в центральних областях України, але їй властиві і зовсім своєрідні поліхромні орнаменти, створювані напівхрестиком або хрестиком.

Ці орнаменти вишивають переважно грубою ниткою, унаслідок чого візерунки створюють враження рельєфних.

Своєрідною вишивкою здавна славилася Волинь.

Візерунки геометричні, чіткі і прості по композиції. Чіткість ритму посилюється однобарвністю вишивок, виконаних червоною ниткою на біло-сірому полотні. Вишивки північної Волині вражають своєю вишуканою простотою. У південних районах області переважають рослинні мотиви.

Вишивкам Київщини властивий рослинно-геометризований орнамент зі стилізованими гронами винограду, кольором хмелю, восьмипелюстковими

розетками, ромбами, квадратами. Основні кольори вишивок Київщини - білий, коралово-червоний, відтінений чорний.

Для подільських сорочок характерні барвистість і різноманітність швів. Типовим є мережений "павучками", яким примережують вставки на рукави, клинці. Використовується і кольорова мережка - "шабак".

В орнаментах подільських вишивок переважає один колір - чорний з більшим чи меншим вкрапленням червоного, синього, жовтого або зеленого.

Найбільш поширені одноколірні (червоні і чорні) вишиванки, рідше двох і триколірні.

На півдні Тернопільської області типовою є вишивка бавовняними нитками зі згущеними стежками: окремі елементи обводяться кольоровими нитками, що забезпечує високий рельєф та кольоровий ефект.

Такі вишивки розміщують вздовж усього рукава поздовжніми або скошеними смугами від полочки до краю рукава.

Велике багатство технік вишивання характерно для Вінницької області: низь, хрестик, вишивка розписом, настилання, верхошов (верхоплут), зерновий висновок, вирізування; різноманітні види чорних, білих і

кольорових мережок.

Характерною рисою етнографічного району Карпат і Прикарпаття є велика кількість окремих частин регіону зі своїм колоритом. Кожне село відрізняється від інших своєрідністю вишивки, багатством орнаменту і неповторністю квітів. У народній вишивці Львівської області використовуються різноманітні типи візерунків. У південних районах орнамент вишивок геометричний, білий фон не заповнюється, що додає візерункам прозорість і легкість.

На Буковині крім рослинних і геометричних мотивів використовуються зооморфні, гаптовані гладдю (білою), дрібним хрестиком, штаповкою, крученим швом

Вишивальний матеріал - бісер, шовк, вовна, срібні і золоті нитки, металеві блискітки.

Гуцульські вишивки характеризуються різноманітністю геометричних та рослинних візерунків, безліччю композицій, багатством сполучень квітів, головним чином червоного з жовтим та зеленим, причому домінує червоний колір. Два або три відтінки жовтого кольору прояснюють вишивку і додають їй золотавий відблиск.

Для вишивок Закарпаття характерним є мотив зигзаг ("карлючка") у різних техніках виконання

Кольорова гама вишивок досить широка: червоний сполучається з чорним (при цьому виділяється один колір - чорний або червоний), застосовуються як білі, так і багатоколірні орнаменти.

Дитячі танцювальні костюми

